

A' Székely Udvarhelyi
Reformatum Nemes
Collegium D. Theodori
Máshely
2 Oct. Aug.
1830

atq. lro Sz.

4485.
Diétetikai 8,350

rövid

F. 62. 15

Kátékhezis

mellyet

Az Erdélyországi Reformatum

MÉLTÓSÁGOS

FŐ-CONSISTORIUM'

Rendeléséből

A' Városi alsóbb és Falusi

Oskolák' számára

OLVASÓ-KÉZIKÖNYVNEK

írt

Sz. Sz. J.

Maros-Vásárhelyen 1830-dik Esztendőben

Választott mondása:

Egy Hazugságba sinsz nagyobb veszedelem mint az Örvisiban

NYOMTATTATOTT KOLO'SVÁRON

az Erdélyi Híradó' betűivel

1830.

Imprimatur

Claudiopoli 1830 15-a Aprilis

SAMUEL MÉHES m.pr.
Librorum Revisor.

Most Fiu — — most végy bé bőlts Oktatásokat,
Míg szíved még tiszta, 's nem vett hibásokat;
Az újj edény, a' mely, ízet bé vett egyszer,
Megtartja mind-végig, nem segít a' fűszer.

Horatzius után.

08161

MÉLTÓSÁGOS GRÓF. IKTÁRI
BETHLEN KATALINA

ASZSZONYNAK

Néhai Méltóságos L. Báró és Gróf

Magyar Gyerő Monostori

KEMÉNY SÁMUEL ÚR

Császári - Királyi Kamarás

Valóságos B. T. Status - Tanácsos

Erdélyországi Statuum Praesidens, és

a' Reformátum Fő-Consistorium' Praesesse'

KEGYES ÖZVEGYÉNEK

Ö - EXCELLENTZIÁJÁNAK

valóban Pátronájának

háládatoson ajánlja az Író.

Méltóságos Grófné —

Kegyelmes Asszony!

Mikoron elmémben forgatom mely tsudálatoson vezéreltettem 1826-ban Septem-ber' 16-dikán egyenesen az Exczellen-tziád' Hajlékiba Kolosváron, hogy ott szárnyai alatt, várnám bé azt a' mi, an-nak 18-dikán 11 órákor' reám el jöven-dő vala, ott, saját házamnál is jobb, és szerentséesebb helyen ezt mondom: "Tsu-dálatosok az Urnak Útai! Egy véletlen eset alig engede tsak annyi idő-haladé-kot-is hogy hív Feleségem Marussi An-nának hatrendből álló leveletskében sor-somat tudtára adhassam, de annyit, hogy számomra orvosi rövid rendelésemet ol-vashatólag meg írjam, nem engedett.

Midőn már a' halál árnyékában jár-nék, meg jelent Exczellenntziád, mint mennyei Követ, életbe való meg-tartha-tásomra mindent elkövetni. — Annyival tartozom én azon pillantattól-fogva Ex-

czellentziádnak, a' mennyivel hogy ember tartozzék embernek, alig szabad.— Ha én azon időtől fogva is valamit a' közjóra még munkálodhattam; 's hogy ezen könyvetskét is Szent Vallásunk' Fő Tanáttsa' Rendelésére azon okból és végre írhattam, Isten után Exczellentziádnak hálálom, és Feleségemen kívül még, két nemes Orvos Barátimnak Mlgs. Protomedicus Ferentzi Jósef, és Tkts. Professor Judenboffer Mihály Úrak fáradozásoknak is köszönöm. Ne légyek én olyan, mint a' Noé hollója: Engedje meg 's fogadja-is el Exczellentziád tiszta háládatosságom tsekély bizonyításául ezen Könyvetskének, melyet ártatlan gyermekek számokra készítettem, ajánlását, kívánván, hogy azoknak szájak által is hirdettessék, valaholott, és valameddig ez olvastatik, a' mit Exczellentziád velem, eggyel az orvosi kitsinyek között, tselekedett.

Nagyok, sokak, súlyosok az Excze-
llentziád keserű vesztései, de kérem Is-
tenemet, hogy azokban a' Kiket meg ha-
gyott, bővséges áldással és örömmel po-
toljon - ki mindent áldása Tárházából!!
mikoron pedig szívemben az élet szikrája
ki aluvánd, még akkorra is, hogy pora-
imban háládatosság örököljön azt hagyom
és rendelem, 's maradtam

Az Exczellentziád

Íráim Maros-Vásárhelyen

Februarius 24-dik napján

1830-dik esztend.

alázatos szolgája
Sz. Szotyori Jó'sef
Orvos Doctor.

ELŐJÁRÓ BESZÉD

Nintsen a' Tudományok és Oktatások között egy is, a' mely a' szükségest, a' hasznost és gyönyörűségest tökéletesebb egységben, sőt ugyan-azon-ságban egyesítette volna magában, mint a' Diététika, nintsen tsak egy is. Nem az Ádám' elcsésésében annyira, mint a' Diététikai Rendszabások meg nem tartásaiban kell már ma az emberi élet rövidségének, és a' test sok fájdalmainak-is okát keresni.

Midőn pedig az idő a' mostani *Reformatum Méltóságos Fő-Consistoriumnak* tartotta, az anyai nyelven írandó kézi-könyvekről való atyai gondoskodást, 's mikor Az, a' Diététikát is iskolai olvasás szükséges tárgyának ki nevezte, és ollyannak készítéséről gondoson parantsolt, akkor a' Maradék' valódi boldogsága Épületének szegeletkövétle is tette. A' Maradék háládatos emlékezettel tartozik a' mostani Consistorialis Atyákhoz, azomban Az is, a' mik nélkül szükölködünk, különösen Nemzeti polgári Oskolákat állíthat fel, 's állíttson is fel.

A' Szülék és Tanítók, magyarázzák e' Könyvetskét dologról dologra, értelmesen, ártatlanul, igazságban ennek lelke, és az Írónak is, tzielja szerint magyarázzák ezt.

Ti pediglen édes Nemzetem' kedves Gyermek-
kei jövendőnek Birtokossi! addig is a' míg anyai
nyelven mást, alkalmasabbat olvashatnátok, hasz-
náljátok e' könyvetskét, melyet én, fejem és sze-
meim kínos fájdalmai között készítettem számotok-
ra, használjátok ezt, e' pedig használjon Ti-nék-
tek, hogy hosszú idejüek légyetek a' földön, mely-
lyet a' mi Urunk és Istenünk adánd Ti néktek !!

Iráam Maros-Vásárhelyen
Februarius 24-dik napján
1830-dik esztendőben.

Sz. Szotyori József

Orvos - Doctor.

BÉVEZETÉS.

Hogy hívják ezen Könyvetskét?

Diététikai Kátékhézisnek, azaz, oly kézi könyvetskének, mely a' tapasztalatlan gyermeket rövid kérdésekben, és feleletekben oktatja, azon kötelességeire, melyektől függ, hogy ő jövődöben hosszú és bódlog életü legyen.

Mellyek azon kötelességek?

1-ső a' test épségének, és szépségének meg-örzése; 2-dik az életnek és jó egészségnek fenntartása; 3-dik a' betegség és gyógyulás eseteiben telyesítendők; 4-dik a' véletlen esetekben, és mérgek' történeteiben szükséges segítő eszközök' használása; mely kötelességek summája *Diététikának*, v. élet-hosszabbító rendszabásnak neveztetik.

Köteles é minden ember ezeknek telyesítésére?

Minden ember köteles azért, hogy az Isten az egészség's jólléttel fenntartására való igyekezetet minden ember szívébe kitörölhetetlenül béoltotta; és azért továbbá, hogy egészség és jóllét nélkül nem felelhet-meg az ember a' maga rendeltetésének.

Honnan veszi a' Diététika a' maga rendszabásait?

A' tiszta tapasztalásokból, és a' józan okosságból, melyek egy mással nem ellenkeznek; mindazáltal a' józan okoskodás szabja magát a' tiszta tapasztaláshoz.

Mit tanít a' tapasztalás az egészség dolgában?

Hogy a' velünk, és körülöttünk lévő dolgoktól nagy mértékben függ egészségünk, életünk, vagy halálunk.

Hát a' józan okosság mit tanít?

Azt, hogy mind magunkat, mind a' körülöttünk lévő dolgokat megismereni törekedjünk, és azt, a' mi egészségünknek ártalmas lehet, eltávoztatni,

vén pedig kinek kinek kötelessége magát mivelní.

Mitsoda állapot ellenkezik az épség és szépség állapotjával?

A' félszegség és nyomorékság állapotja.

Mitsoda állapot ez?

Az az állapot, melyben a' lélek tehetségei, a' test tagjai, vagy nintsenek meg mind; vagy pedig ha meg vagynak is, de egy vagy több is közüllek a' maga munkájának rendesen való vitelére alkalmatlan.

Hányféle okokból származhatnak a' félszegségek, és nyomorékságok?

Háromféle okokból; ugyan is azok vagy a' szüléktől mennek-átal mintegy örökségül a' gyermekre, néhány ízig; vagy a' mások körüllettünk való vigyázatlansága és gonoszsága miatt származnak bennünk; vagy végre mi magunk is okozzuk magunknak tudatlanságunk, szófogadatlanságunk, és pajkosságunk által.

Szabad é félszegséget, nyomorékságot okozni?

Nem szabad, mert ez által az ember alkalmatlanná tétetik arra, hogy a' maga munkásságát rendesen folytathassa és magát mívelhesse, 's ugyan ezért, mint természettel ellenkező dolog a' Szent Írásban is tiltatik, 's a' polgári törvények által is meg büntettedik. Nem szabad tehát ép fogát ki húzni, újját el vágni az embernek, hogy katona ne lehessen; kettős viadalokban egy mást félszegesítení, az ártatlan ép gyermeket akármi okból ki herélní; vagy akárkit, akármely módon bizonyos tzelra nyomorékká tenni; annyival inkább nem szabad pedig sem magát, sem mást meg ölñi.

Hogy lehet eleit venni a' szüléktől gyermekeikre örökség szerint szálló félszegségeknek nyomorékságoknak?

Úgy, ha épek épekkel, egészségesek egészsége-

sekkel, tiszták tisztákkal a' maga idejében házasodnak egybe.

Mikor van ideje az öszve házasodásnak?

A' mi nemzetünkben a' férjfi meg házasodhatik 24 esztendőnek bé töltése után; a' leány pedig férjhez mehet 18 esztendő korától fogva. A' férjfi lehet mintegy 10 esztendővel idősebb feleségénél, de a' leányzó egy hónappal sem lejjendő férjénél.

Mi módon okoztatnak mások által az emberben félszedségek, nyomorékságok?

Sokféle módon az apák, anyák, és mások által, még pedig a' fogantatástól fogva egészen az életnek végéig.

Mire kell tehát a' terhes asszonyoknak vigyázni, hogy magzatjának még születése előtt ártalma ne légyen?

El kell távoztatni minden indulatosságot, u.m. haragot, bosszankodást, méjj búsulást, félelmet, ételben, italban, kivált erőssen hevítő italban, munkában, 's akármi egyébben való mértékletlenséget; némely ételbéli kívántsíságinak bé telyesítését nem kell halogatni; továbbá magát meg hűteni vagy fel hevíteni, testét köntössel szorongatni, hágtsálni, ugrani, tántzolni, emelni, melyből megütődése, döfődése következhetik, ántsorogni, báméskodni nem lehet a' terhes asszonynak a' nélkül, hogy ártalmat ne okozzon magzatjának. Nagy szerentse okos, vigyázó, mértékletes, józan életű apától, és anyától származni.

Mi a' meg szabadult anya kötelessége magára 's gyermekére nézve?

Magát lelki és testi tsendességbe helyheztetni, minden nehéz ételtől, hevítő italtól, kávétól, bortól, pálinkától, rosolistól magát telyességgel meg tartóztatni, minden szorgos gondoskodást, teprenkedést el távoztatni, legalább is két hetet a' szü-

lés után tökéletes nyugalomban tölteni, és így, ha lehetséges gyermekét magának szoptatni, 's azt mindég tisztán tartani: a' szoba melegét mérsékeltetni.

Köteles é minden anya maga szoptatni?

Minden egészséges anyának, akar uri, akar szégyen rendből való legyen oly szoross kötelessége szoptatni a' maga gyermekét, hogy annak el mulatása nagy véteknek tartathatik, és sok veszedelmes következtései lehetnek. Mindaz-által a' feletté gyenge, bizonyos nyavalyában lévő, vagy arra hajlandó anyák jobban tselekszik, ha egy betsületes tiszta dajka által szoptattatják gyermekeiket, vagy azzal segítnek a' dolgon, hogy egy elő hasú ifjú tehént tartanak istállón, úgy szoktatván hogy napjában hatszor is lehessen fejni, 's mindannyiszor a' gyermeknek belőlle melegen tejet adni; vagy pedig azzal, hogy egy fejős ketskét tartanak 's ezzel szoptatják előre néhány ízben jól meg mosván, szarvait is tövekből jól meg sütítván. Az a' szerentsés anya, a' ki maga szoptathattya a' természet szova szerint gyermekét, azon kívül, hogy azt sok lehető veszedelemtől meg őrzi, meg nyeri annak szeretetét telyesebb mértékben, elkerül sok alattomos betegséget, és sokáig meg is tartja a' maga szépségét.

Ha nints teje az anyának a' gyermek' születésekor: mivel pótolhatni-ki az elsőb öthat napokban az anyai savós tejet?

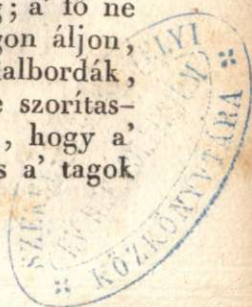
Ifjú téhen tejéből oltóval, vagy borkövel készített oly savóval mely még egyszer fel forraltatván tojás fehérivel meg vékonyittatik, ki tisztittatik. Ez igen jól, és rágás nélkül takarítja, a' mi szükséges, hogy a' szurkos seprőlék ki takarodjon. Jöhetnek azomban esetek elő, melyekben egyedül a' hánytató marasztja meg a' tsetsemőt életben.

Mire kell még vigyázni az ujjonnan született gyermek körül?

Meg holtnak nézetvén, a' fel élesztést el kell próbálni a' szülés közben meg hosszabodott főnek, meg laposodott orrnak meg igazítását a' természet-re kell bízni; a' le ragadtnak tettző nyelvet értelmes, és vigyázó orvossal kell fel vágatni, nem pedig a' Bába durva körmeivel felszaggattatni, mely miatt többé nem szophatik a' gyermek; a' torokban lévő enyves nyálat tiszta tollú szárral nem pedig nagy körmű újjal kell ki vájni; a' köldök sinorra szorgalmatosan kell vigyázni, ne hogy roszszúl köttessen, vagy le szakasztasson; a' tisztulás mind a' két útján, ha valyon szabad é, meg kell vizsgálni. Ártalmas továbbá a' tzifra főkötők, homlokkötők, pólakötők szorítása, a' kezeknek, lábaknak fatsarása; félelmes az anyával való hálatás, a' meg nyomás veszedelméért, a' matska, kutya, tojós, kotlós tyúk, madarak, 's más házi állatok azon szobában való tartása, bűdös mètsek égetése, a' gyermeknek oly helyekre való tétele, a' honnan le hengeredhetik, és miatta siket, néma, boldogtalan lészen; vagy a' hol belé hal a' pihe dunyhába, vagy gunyák vettethetnek reá, 's meg fulasztathatik, vagy pedig a' hol egyenesen szemébe mégyen a' világosság melyből következik szemfájás, és éppen ellenkezőleg egyenesen hátúlról jó a' világosság, mely okozhat kantsalságot; veszedelmes végre az altatás kedvéért durva, és rázó rengetés, sebess hintáztatás, altató szer 'sat.

A' gyermek öltözetérè mire kell vigyázni?

Légyen az tisztitható, tiszta, könnyű, meleg, bőv, és szabad tizenkét esztendő koráig; a' fő ne szoktatódjon meleghez, a' nyakruha tágon áljon, a' mej, gyomor, has, hátgerintze, oldalbordák, fartsak, hűléstől oltalmaztassanak, de ne szorításanak, kezek lábak szorítva ne légyenek, hogy a' vér mindenütt szabadon foroghasson, és a' tagok gyakoroltathassanak.

Miként okozhatnak még mások felszegséget, nyomorekságot?

Négyféleképpen u.m. elsőben, *Vigyázatlanságból* p.o. Kortsomákon, mulattságokban, vásároknak, tilalmas helyeken vadászatokon; *másodszor, szántszándékoson*, haragból, boszszúból, *harmadszor, ítéletesen*, büntetésből, p. o. orrnak, fülnek meg tsonkittásával, kéznek el vágatásával 'sat. *negyedszer, gyógyítási tzelből*, mikor az életnek megtartásáért kéz, láb el vágatik, fog ki húztatik 'sat.

Hát az ember maga magának miként okoz felszegséget, nyomorekságot?

Magavetésből, meg-eröltetésből, ide tartoznak a' birkozás, emelés, hajgálás, és minden veszedelmes játécai a' gondatlan ifjuságnak, sok tselekedetei az indúlatos, a' részeg embernek. Ezek által lesznek: fejbétörés, nyak törés, hát gerintze törés, tsonttörés, és hasadás, fitzamodás, az ízekben rándulás, marjulás, sokféle sérülés, szakadás, belek ki omlása. Vagynak ollyak is, melyek az életmódjának következései.

Mi a' tanuság ezekből?

Az, hogy az ember minden mozdulásait, tselekedeteit úgy intézni igyekezzon, hogy azok által se vigyázatlanságból, se szántszándékosan, se másban se magában, sem az egész testben, se annak egyes részeiben az épséget le ne rontsa.

Mitsoda egyes nemes részei vagynak az emberi testnek?

Az öt érzékenységek műszerei, melyeknek épségétől függ nem tsak a' testi szépség, erő, tartóság, hanem a' léleknek is ép és helyes munkálódása.

Melyek ezen öt érzékenységek?

A' Látás, Hallás, Szaglás, Izézés, Tapintás; látunk szemeinkel, hallunk füleinkel, szaglunk or-

runkal, ízelítünk nyelvünkkel, tapintunk főként újjaink' begyeivel.

Mimódon lehet a' Látást, Hallást, Szaglást, épen meg tartani, tökéletesíteni?

A' tiszta levegőben és szabad helyen való gyakorlás, és a' főnek mértékletes aérben inkább hívesen, mint felette melegben való tartása által, még pedig a' gyermeki koron kezdve. A' zárt levegőjű szobákban való tartás által okoztatnak félszeg képzelődések, rossz gondolatok, kísértetektől való félelmek; a' főnek nagy melegben való tartása miatt, akár házi, akár öltözeti légyen az, meg tojúl a' vér a' főben, a' ki gőzölgés meg gátoltatik, és támadnak szem-tsipázások fül-folyások, fájások sehezések.

Nevezetes-e a' szem a' testben?

A' szem igen nemes az öt érző eszközök közt, mert ennek segítségével folytathatunk mindenféle munkásságot, jöhetünk, és mehetünk szabadon, láthatjuk az égnek, és földnek minden szépségeit, egymásnak tekintetét, kellemeit; ez a' léleknek tüköre, melyen mint egy ki sugárzik. A' szemet nagy tökéletességre lehet vinni, ha gyermeki kortól fogva szoktatódik, és meg kíméltetik a' sokféle ártalmaktól.

Mik a' szemek ártalmai?

A' napba, tsillámló óra, fényes fedelekre való nézés, a' visszavetett sugároknak a' szemre való jövetele; a' hónap, hóldnak, tűznek világánál, hőmályban, vagy igen nagy világosságban való olvasás, tsipke kötés, romlott levegő, bűdös mész, füst, vizes gőzök, por, fővény, feslett élet minden időkorban ártanak.

Vagyon-e házi orvosság a' szemfájás ellen?

Vagyon; a' tsipázás ellen leg jobb a' saját élnyállal való kenés; közönségesen a' szem tartosságára, és annak fájdalmai gyógyítására leg jobb szem-

víz a' friss forrásvíz, melyel fel kelés után fél órával reggelenként elébb a' vakszemet, azután a' homlokot, végre a' szemeket meg kell mosni, és száraz tiszta kendővel a' nedvességet le szárasztván későbbben úgy ki mehetni. Hasznos a' szemfájás ellen a' jó lábvíz-is, melyet így kell venni: melegített vízben korpát, és kevés sót kell tenni, fél óráig a' lábakot benne tartani, 's az alatt minden 10 pertzentésre kevés meleg vizet hozzá töltögetni, hogy melege egyformaságban maradhasson; ezután meg kell a' lábakot törölni meleg ruhával, 's melegített ágyba le kell nyúgodni.

A' fül szükséges é?

Felette szükséges, mert ez által hallunk, a' hallás pedig a' lélek ki formáltatására el múlhatatlannul meg kívántatik p.o. hallás nélkül nem lehet meg tanulni beszélni, e' pedig mely nagy hijánosság! A' hallás továbbá némely veszedelmeknek elő híradója, hogy vigyázzunk. Ezek felett ki tudná elé mondani milyen sok gyönyörűséget érezhet az ember a' hallás által a' muikából, éneklésből, mások beszédéből 'sat.

Mit kell tudni, 's meg tartani a' fülről 's hallásról?

A' hallás eszközének felette ártanak a' kemény éles váratlan hangok, tsattanások, melyek a' fül' dobját igen meg rezzentik, a' hideg és nedves lak-helyek, húzós levegő, meleg takaró, por, kemény fülsár, vagy éppen sáratlanság, idegen testekkel való bé dugás, fülbemászó, bolha, víz, az orr erőss taknyossága, különösen pedig a' pofon- és nyaktsapások, fő ütések siketitenek. A' füleket a' meg nőtteknél hetenként takarítani kell, a' gyermekek-nél pedig minden nap; a' fülgombát fokötővel a' főhöz le szorítani káros; némely nehéz hallásokban könnyít a' pára, kivált meleg kenyérből, és a' láb-

bíz; bogár ellen hasznos a' fülbe fa olajat tölteni; az éles nyílallásokat enyhíti, a' más olaj kedves melegen a' fülbe botsátván. Tökéletesíti a' hallást, a' mind két fülre való gyakorlás, a' musika és a' messze lévő harangozásra tsengetésre való ügyelés.

A' sikettségből származik sokszor a' némaság, ebből a' tagzó beszédnek értelemmel való nem tanulhatása, ebből az állatokhoz való közelítés az indulatosságban. Azon kegyes intézetek, melyekben a' Siket-némák, és vakok sorsa könnyítették az emberi mivelődésnek nemes, és szükséges voltáról bizonyítanak.

Mi az Orr?

Nem tsak szépség az ábrázaton, hanem a' szaglás műhelye-is, a' szaglás pedig hasznos és szükséges az életre, jó hát orratlanságra okot nem adni, az orrat a' szagosodástól meg őrizni, ha nem volna is a' társolkodásban másoknak alkalmatlan. Az orrak között is nagyon tökéletességbéli különbség, a' kedves illatok, bűzök, fel-ébresztő szagló, a' szerint munkálódnak, a' himlő, 's a' fene bűzről messzére tudósíttatunk. Ártanak a' szaglásnak, a' rossz levegő, egészségtelen szoba, és félszegesít a' portubakolás.

Az orr-vérfolyás a' véres emberekben, a' gyermekek némely betegségeikben orvosság, ki pótolja a' vérszípoztatást; de a' gyakori, vagy igen nagy mértékbeli meg fontolást érdemel, a' mérséklést, a' meg állítást, jobb Orvostól meg tudakozni, hogy nyavalya-rontás, vakság, fojlódás, mejbeli vízkór-ság, 's halál ne következzenek belőlle (nem különben nagyon az aranyérrel-is) Hibúznak a' gyermekek midőn egér farku fű levelével oda szoktatják. Az orrnak nedvesnek, de nem taknyosnak, nem is száraznak jó lenni.

Az Íz-érzésnek hol a' helye, 's mi haszna?

Leg főbbképpen a' nyelvben, közönségesen pedig a' száj egész padlásán, és felette parantsol sok embernek. Az étel, ital, orvosság rendszerént tárgyai az ízlésnek. Hogy meg ne szagosodjék a' száj, szükség azt, minden nap háromszor tiszta vízzel ki-mosni, kivált a' gyermekekét.

Miért szagos sokaknak a' szájok?

Nem tsak az odvas fogtól, és mosatlanságtól, hanem attól is hogy nagyot falnak, rágatlanul nyelik-le, sóst, füstöst, fűszerest, sok édességet esznek; erős italokat sokat, vizet pedig keveset isznak; mások pipáznak a' szükséges nyálat, mint az asszonyok is a' fonással ki-pökik.

Melyik a' legszélesebb kiterjedésű érzés?

Az Illetés: ebből az, a' mi ujjaink begye által eszközöltetik és esik meg, mondatik szorossan ötödik érzékenységnek, *Tapintásnak*. Ez által tanuljuk meg, hogy valamely test, a' mihez tapintunk, lágy, kemény, sima, darabos, éles, buta, kedves, és kedvetlen fogású, szelid vagy fájdalmas (a' vérés) még a' meleg vagy hideg-is; mely érzés ugyan az egész emberi bőrre ki vagyon terjesztve.

Vagyon é a' tapintáshoz is kötelességünk?

Minthogy a' tapintás a' bámúlásig tökéletesíthető, melyet láthatni a' vakokban, minthogy kiterjedése is széles; minthogy a' látás, hallás, tsalatatásait még a' kísértetek dolgában is ő meg igazíthatja, szükség tökéletesíteni; az ártalmakat, minémű a' nem tisztán tartás, a' hidegnek, és melegnek egymással sebes felváltásai, a' dűrva munkák, el-kerülni, és mosódás által tisztán 's érzékenyül meg tartani: különösön, az Orvosnak, a' Chirurgusnak, és Bábának.

Vagynak é még több nevezetes részek is?

Az emberi testnek minden részei szükségesek ugyan, külömbféle tzélokra, munkákra rendeltettek,

de még is nem mind egy forma tekintetűek. Szembe tűnő kötelességeink vagynak ezekhez is:

a) A' *Főhez*, mely egy tsont Kastély, vagy: abban a' nagy és kitsi agyvelő patyolat lepeivel, élet tsergedező ereivel: ezt, ütéssel, dőféssel, hasonló erőszakokkal ostromolni nem szabad. A' hajadonfőt meg őrizni a' nap hőv sugáraitól, a' derzuzmaraitól, felette szükséges dolog, (ártalmas a' hajadon fővel való gyászolás)—

b) A' *hátgerintzéhez* merőben; az emberi testnek nemes oszlopa; sokféleképpen bántatik ez, u.m. emelés, fatsarás, gombolyítás, nyújtás, azokon kívül hűlés, hevülés ezekből gyúladás által, nem szabad ezt bántani.

c) *Egy hasi velőtskéhez*, mondatik *napfonadek-nak nap koszorúnak*, ez a' felügyelője az emberi test tapláltatásának: egyetlemben—egy szerentsétlen dőfetése szörnyű halált okoz; ezt is kimélni kell.

d) Nagy és fontos következtetésű a' *szemérmesteségről neveztetett részekhez*; azoknak szemérmetes megőrzésektől, velek játék nem üzésétől, nagy mértékben függ az épség és szépség, a' hosszú élet, és jó egészség, következtésképpen ezen tanács bé bevésétől, telyesítésétől.

e) A' *fogokhoz*; nem tsak dísz adnak az arzatlatnak, kedvesebb folyamatot a' beszédnek, hanem még jó egészségnek is jelei a' jó és szép fogok, 's feltételei a' jó emésztésnek. Ártalmasok a' forró étel, ital, kávé, levesek, hideg víz, rossz levegő, pipázás, édességek, sok ételek, meg nem rágás, villa fúrdalás, magok törései, tsont rágás, két felől való nem evés. Mosni kell a' fogakat háromszor minden nap tiszta vízzel, szeliden suralván az újja begyével.

f) A' *hajhoz*, egy szálos növény; a' szív bántására, a' lélek aggódására egy éjjel is megöszül

naponként este meg mosni 's fésűlni, reggel mosatlan fésűlni jobb; de haj pusztítás a' fodorítás és égetés; szép de még sem kevélykedni való ékesség.

Mi már a' szép emberi test?

Az, a' kiben minden ízek, tagok, vonások, oly mértékben állanak egymáshoz, hogy a' szemet kedvesen tsiklándoztatják.

Jegyzés. A' szépség érzése eredeti az emberekben mint az igazságé, 's helyességé. 'sat.

Vagynak é szépitő szerek?

Igen-is vagynak. 1-ső A' jó *Egesség*, a' telyes virágú ifjuság, eleven játéku ki formált test, meg tölt feszes erek, szép szín, által látszó bőr, villagó tűzű szemek, jól lételet, 's meg elégedést sugározó tekintet, mozdulás.

2-dik A' jól formált testnek ki miveltetése, tökéletesítése.

Jegyzés. A' tökéletesítés kezdődik a' gyereki koron, a' tagok szabad használhatásán, gyakorlásán. Szükségesek a' tiszta, szabad levegő, tiszta ivó víz, együgyű egészséges táplálók, könnyű köntös, feredők. Az első 11 esztendő béli önkéntes gyakorlás, annak utánna taníttatási nehezebb testi mozgások gyakorlások a' miveltést szabják meg. A' 12-dik esztendővel bizonyos órákan már lehet a' gyakorlásra szorítani. Erköltsi tekintetben most kell az engedelmességre szorítani, most az igaz mondásban gyakorolni: a' többi meg adatnak.

Miért szükséges a' gyakorlás?

Mivel kisebb erővel, rövidebb idő alatt nagyobbat többet, 's jobban véghez lehet vinni, többet ésszel, mint erővel.

Hogy kell az ifjunak testét tartani?

A' beszéllővel szembe, 's egyenes állásban, fel-emelt fővel, bé fogott szájjal, úgy jár, kél és munkálódik. Rútul áll magát el eresztetni, görbén ülni,

állani, mejjét bé húzni, fejét lesütni, szemeit le tsüggerstenni, száját kitátani, fél válról beszélni; a' mosdatlanság, vágatlan köröm, a' kezek némely hasítékba dugása 'sat. miveletlenség jele.

Mi ügyesíti hát a' gyermekeket?

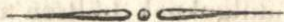
Ha mind két felét egyformán gyakorolja, a' nélkül, hogy baloggá légyen: ha vonásait ábrázatjának — nem fére húzott rántzokba, hanem terméseti állásokban tartja.

Vagyon é többféle szépség is?

Vagyon, az emberi szépség; ez a' bőltsek, az igazságos, az ártatlan, a' világosodottak szépsége himlőhely nélkül. Az ész, világos, józan okosságú; a' szív némes, minden igaznak, helyyesnek, jónak nyitva; a' tselekedetek ártatlanok, a' gonosztól, igazságtalanságtól idegenek; és ezeket minden tekintet, ábrázat vonás, megállás, hang, szó az ilendősegen belőrlől ki jelentik.

Kit illet ezen szépség meg szerzése?

Minden embert egy formán, kedves a' virtus a' szép testből, széppé teszi 's kedvessé a' virtus a' nem szép testet is. Különösön illeti a' szép nemet, a' ki, ha rendeltetésének meg felel, a' gonosz östönöknek, minémű az irigység, harag, maga szeretés, magának-valóság, hijába valóság, makatsság, bosszú-állás- ellene tudni állani, vagy azokat magából ha volnának ki irtani; ellenben az ő házában, 's azon kívül is szelid, szemérmetes mérséklet, már úgy tiszta angyal és áldás.

MÁSODIK RÉSZ.

ELET, ÉS EGÉSSÉG.

Miben áll az emberi élet?

A' munkásságban, és szenvedésben. 1 Mós. III. 19.

Mi lehet ezeknek vég-tzéljak?

A' személyes tökéletesítés, és a' sors' boldogítása, ezeket művelni pedig rokonaival, felebarátaival, minden embertársaival, minden embernek rendeltetése, és kötelessége; úgy éppen a' megszemélyesített Közjával is.

Mire vagyon tehát az embernek fő-szüksége?

Jó, és erős egészségre, vagy azon boldog állapotra, melyben az ember inkább lehet nem csak hosszú életű, hanem még vidáman, tartósan, könnyen, álhatatosan munkás is; hordozhat terheket, kiálhat viszontagságokat; de a' gyenge és beteges állapotú ember, kitsiny szellőt, esőt, hideget, meleget, fáradságot, kedvetlenséget, mindjárt megérez.

Hányféle értelemben lehet valaki hosszú életű?

Kétféle értelemben: ú. m. 1-ször, az esztendők' számá szerént. p. o. Muszka-Országban közelebb-ről egy ember 160 esztendőn feljül élt, de Magyar-Országban is egy Tzártán Péter nevezetű ember 185 esztendőt ért, mint Fischerus írja. (Lásd ORVOS lap 10.) 2-szor, a' tettek jósága' és nagysága' mérteke szerént. — A' Bölts mind-a'-kettőt elérni törekedik. Lásd Hufel. D. I. L. 190.

Mik az első értelemben a' hosszú élet' feltételei?

A' hosszú életű féleség, az élet' műszereinek ép-ségek, a' külső dolgoknak böltsen mérséklett befolyások, és a' magán való uralkodás.

Mellyek az életre, 's egészségre szükséges külső dolgok?

Bajos választást tenni köztek melyik előbb, szük-

ségesebb, úgy egybe-vagynak szöve, fonva, sőt tsepüzve; mindazonáltal a' rendért elkezdhetni a' legfinomabbakban: *Világosság, Meleg*. Úgy a' vastagabbakra: *Étel, Ital* 'sat. — 's más dolgokra szólni; megjegyezvén hogy az élet, mint lehetőség, belőlről adatik kinek-kinek, mint p. o. a' taplóban a' gyúlhatás, a' kovában, atzélban a' gyújtás; adatnak még sajátí külömbségek, mellyek nem tsupán szokásiak.

I. Világosság és Meleg.

Hányféle befolyásai vagynak a' világosságnak, és melegnek?

Közönséges az egész természetre; szorossabb, az élő testekre, még közelebb az állatokra; legszorossabb, az emberre, annak szemeire, bőrére, 's egésségére.

Mit téssen setétség és hideg?

Az téssen kevés sűgáru világosságot, mint vagyon a' setét tömlötzekben; ez pedig kitsiny mértékű meleget, mint vagyon a' jégben: amaszt mérí a' szem, ezt a' melegmérő, és a' tapintás, de ez, annyival hibázhatóbban, hogy minden ember magá is gerjeszt 's éleszt magának meleget.

Mit kell ezekről átalában tudni 's megtartani?

Hogy ezeknek valamint a' legmagossabbra hágó pontyait, úgy legalsóbbra szálló fogait nem tudhatni: hogy egyik végsőből a' másikba hirtelen áttal-menni veszedelmes; hogy minden áttal-tételnek leptiben, idő-közbe jövésével kelletik megessni; hogy a' nap' világosságában tűz vagyon, azért tüveggel gyűjthatni, és tűkörrel szemet kiegészhtni: hogy a' tüzelő fában és holt-szénben 'sat. lap-pang világosság, tsak bontakozásra várakozik; vagyon melegtelen világosság is, a' hód-világban, vagyon világosság nélkül való meleg, a' forró vízben, és ezek módjok szerént befolyának az ember' álla-

potjára. Az erőss világosságot lapotzkás táblával, zöld elő-ruhával mérsékelhetni. A' meleget, zöld leveles ágakkal, friss víz öntözéssel apaszthatni.

Jegyzés. Az Erdők' létele nevezetes mind az egészre, mind az élet' nyugodalmára-nézve, 's nagy kár rendetlenül vágni, nagy híjánosság nem szaporítani, nagy boldogság pedig jó-fával tüzelni, kivált télben és házban.

H ev ü l é s , h ü l é s , f á z á s .

Mit nem szabad tsinálni a' meghevültnek?

Hirtelen megnyugodni, köntöst változtatni, hideget inni (e' pusztított-el sokakat), hívesre menni, földre, fűre, lefekünni, elalunni magát szelöltetni, 's még fagyaltokat enni, vagy jeget szopogatni — nem szabad.

Mit kell tsinálni a' meghevültnek?

Tsendesen mozogni, levegő-húzást kerülni, flannellel testét surolni, megszáraztani, későbbben tiszta szároz meleg, de nem füstölt fejjérnéműt venni, osztán száraz kenyeret darabig rágni, 's a' lagymatag italt azon keresztül eresztetni; a' tséplő, a' fa-vágó elegyíthet kevés pálinkát is.

Mit tsináljon a' ki meghűlt és megfázott?

Tégyen mozgást, surolja testét, igyék meleg levest, melegegtske sert, borza-virág' öntettyét, végyen lábvizet, más köntöst.

II. L e v e g ő .

Mitsoda Levegőben él az ember átalýában?

Elegyesben, ú. m. jó, és rossz, tiszta, és bétisztátalanított vesztegetett, vagy egészségtelenben. A' Levegő, kiterjeszkedő, nehéz test, mely az élet' fuvójit is izgatja, 's némely betegítőségek' szállása.

Milyen az egészséges levegő?

A' mely friss, nem pessedt; a' mely tiszta, nintsen dögleletes, pestises, fojtós nyavalyás részekkel

elegyedve, bétisztátalanítva, és béterhesítve, 's nints vizes gözzel béáztatva. Az ily' levegő teszi az embert egészségesse, vidámmá, tsendessé még is, tsinál ételkivánást, jól-esést, könnyű lélekzelést, ad tsendes álmot, gyermeknek nevededést, jó-szint, mindennek könnyű érzést, által-hattya külső és belső részeit, tápláló étel és ital egyszersmind.

Mik vesztegetik-meg a' levegőt?

A' megrekedés, a' Nap' világától való nem élészés, motsárok, és álló-tók, a' sokféle kigőzőlgések, párazatok, emberek, tömlötzek, Ispotályok, halottak, madarak, majorságok, és matskák; büszhödt ganéjdombok, perváták, olaj- és fagygyu-lámpások, mosott gúnyák, kő- és holt-szenek, virágok, ragadó-nyavalyák, mindezek egészségtelen részekkel béterhesítik a' levegőt.

Miféle levegő az, mely a' must', és a' ser' forrásakor oly' fullasztó?

Az, a' rendes levegőnek legkevesebb, de legnehezebb, azért alól fekvő része, mondatik szén-gőzes levegőnek, vagyon még a' méjj kútakban, az elhagyott pintzékben is, a' gyertyát is kioltja.

A' szelekről mit kell tartani?

Azt, hogy azok' fúvását, járását gondoson ki kell tanulni, — ablakakat, ajtókat a' szerént kinyitni vagy bétenni szükséges. A' keleti és Déli meleg szelek sok helyen pestist hajtanak, a' hideg északi szelek vissza-verik azt.

Milyen idő' járása egészséges vagy egészségtelen?

Egészséges az az idő-járása, a' mely száraz, nem szerfelett; tiszta, derült, mérséklett meleg; ellenben egészségtelen, a' ködös, szeles, hideg, a' nedves meleg, jobb a' száraz hideg, mint a' nedves hideg; szükség a' köntöst, öltözetet az idő' járásához alkalmaztatni.

Jegyzés. Vagyon az Esztendő' részének, az idő'

járásának, a' levegő' változásának befolyása a' betegségekre; innen most gyúlasztók, melyeket óltani és hívesíteni, majd epések, melyeket alól, vagy felyül tisztítani; viszont gyengítők, melyekben élesíteni, erőssíteni, másszor kortsosok, kortsoson gyógyítani kell és szokták.

III. Víz.

Hány pontból nézettethetik a' víz?

Mint a' természet' földi gazdaságának egyike, és igen nevezetes feltételes része, mely a' származásra, létel' fenntartására, szaporodásra, tenyészésre, termékenységre elmúlhatatlan.

Mint az egyes ember' háztűz tartására is szükséges adomány p. o. az állatokra, örlésre-nézve (a' víz örel, a' bor jegel).

Mint legegészségesebb ital, az egészségeseknek, orvosság a' betegeknek, és tisztaság' eszköze minden sorsu és idejü embereknek, az első feresztés' vizitől-fogva, az utolsó megmosogatás' vizéig.

IV. Tápláló Eledelek.

Mel melyek a' jó eledelek?

A' melyek könnyen emészthetők, jól táplálók, által-változásokban ártalmat nem okoznak, nem hagynak magok után; könnyen szerezhetők, készíthetők, megújulást éreztetők, azok jó eledelek.

Melyik a' legrégibb, legközönségesebb, legegészségesebb tápláló eledel, 's mikre kell vigyázni?

A' jó kenyér, e' süttetik tiszta búza- vagy rozs-lisztből elegyítés nélkül, jósága megtettzik kívülről, ha nem igen tömött, nem tippanós, hanem jukatos, könnyü, — a' búza is nem dohottas, nem bogár-ette, nem ártalmas magokkal elegyített volt, a' liszt nem mojos, nem penészes; sóva, dagasztása, keletése, tüze megadva. — A' fejr kenyér kevesebbé táplál, de könnyebben emészthető, jó be-

tegnék; a' roš-kenyér bővebben táplál, jó ízű, de nehezebben emészthető, munkás, mozgó életű embernek alkalmasabb: ártalmas a' meleg kenyér, kivált ha víz ital követi, betegítő a' régi, penészes egésségtelen lisztből sült kenyér — tartozik pedig minden gazda jó kenyérről gondoskodni.

Mit tarthatni a' másféle lisztekről?

Nem kenyérnek, 's nem is elegyíteni valók, tápláló erejekben, emészthetőségekben alább-alább e' szerint szállanak: árpa, törökbúza, haritska, zab, jó földi-magyaró; vagynak szükségbéli, és szokatlan kenyér-pótlékok, ú. m. növények' gyökerei, haja, és a' napon sült agyag-pogácsa is, az utólsóval nemzetek fél-esztendeig rendszerént élnek, de színtelenek.

Hogy lehet a' jó kenyeret közönségessé tenni?

Közönséges sütő-kementzék, 's tanult sütők' béhozásával, ez által gyúlasok, sütkölödések ritkúlnának.

Mit kell a' süteményekről átalýában tartani?

Hogy egésségtelenek: de a' kéttzer sült könnyű és egésséges.

Egésségesek-e a' hüvelyes, a' gyökeres, a' leveles vetemények?

Tagadhatatlanúl meglehetősen gyomrot kívánnak, 's annyiban nem is betegnek valók. A' hüvelyeseken segít a' hajalás, és jól táplálnak. A' jól megfőtt gyökér-némük is elég jó táplálók, a' murek nyersen éve, gelesztát hajt, reszelve a' fenés sebre való, főve mejjét enyhít: a' répa nyersen bővelkedik nádmézzel, sülve, főve jó köhögésben; a' káposzták és saláták, spinot, spárga nehéz emészthetők, az olajos saláta tsinál álmat; a' spárga hajt vizelletet, köszvényeseknek nem ajánlatik, nem vatsorára való tsemege.

Mit tarthatni a' Gombákról?

Nehezen emészthetők, nem táplálók, némelyek gyanusok, mások bizonyosan mérgesek, halálosok.

Hát a' jól ért gyümölcsök közönségesen ajánlhatók-e?

Igen is, mivel azok nyersen és aszalva, étel, ital, orvosságok és gazdaságosok. Kár nem szaporítani a' mezőken.

Miért lesznek az emberek rosszul a' gyümölcs után?

Vagy azért hogy éretlen vólt, vagy vizet isznak utánna, vagy gyomrok is gyenge, 's telve van más étellel.

Hát a' sárga-, a' görög-Dinnye és Ugorka jók-e?

A' jóféle sárga-dinnye, melynek íze-büze is van, a' jól ért görög-dinnye, délután igen jók, frissítők, de a' fennebbi feltételek alatt, — az ugorka, salátának hevít, sózva nehéz emészthető, nyers leve próbáltathatik száraz-betegségben.

A' fűszerekre vagyon-e szükség?

Tsak mint orvosságokra, (kivéven a' sőt, és etzett) a' gyermekeknek ártalmások, az egészséges emberekre-nézve szükségtelenek, 's divaülankodás ösztönei.

A' husnémü természetes táplálóé?

Az emberi test alkotása hozza magával a' hús ételt, a' mivelődés el készíti azt, 's jó ízűvé teszi, a' bujálkodás el fűszerezi; a' vad ember gyomra nyersen is meg szenved; mert sok függ a' gyomor jóságától, különösségétől és a' szoktatástól.

Hogy lehet a' hus eledelt elrendelni?

Leg táplálóbb a' tehén hús, leg könnyebbek a' vad húsok, nyúl, szarvas, fogoly, császármadarak, 's hasonlók, ezek után a' házi majorságok, borjú hús, verőmalatz; nehezek a' kövér bárány, és síros húsok, vad sertés, rétze, húd házi hizlalt sertés; ez utólsók nem is betegnek valók, hanemha kívánságból; a' füstölt és sózott húsak nehezek, ha szintén kedvesek is; kitsit is táplálnak.

Jegyzés 1-ór a' meg hajtott állat húsa poronyóbb.
 2-ór a' vadszagú húsok undorítók, tsömöröltetők.
 3-ór a' beteg állat húsa egésségtelen.

Egésségesek-e a' halak?

A' sovány halak nem egésségtelenek, a' többi között: a' 'síros, kövér halak tsömöröltetők, az ik-rások ártalmasok, gelesztát szaporítók; a' rák jó ízű, de nehéz.

Természetes tápláló-e a' tej?

Leg természetesebb, még pedig forralatlan a' mint ki fejetik, nem eggyezik az etzettel, hevítőkkel; a' ketske és tehén tejek sokkal könnyebbek, mint a' bival tej, nehezek a' tejgyűjtemények, ártalmasok a' máj és lép dugulásban, 's a' sülyben lévőeknek.

Hát a' tojás hogy jobb?

A' friss tojás hígan legjobban táplál, 's legkönnyebb, keményen pedig, nehéz emészthető.

Hát az olaj, a' nádméz, és sztnméz?

Az olaj nem étel, nem ital, 's még is nehéz a' gyomorban. A' méz-némük inkább orvosságok, tsemégék, mint ételek, gyomor- és fog-rontók átaljában, 's nem gyermekeknek valók, kivált ha gelesztások.

A' főző edényekre kell-e ügyelni?

Nagyon kell, hogy mindenkor tisztában főzzenek, különösen a' réz-edényekre, hogy gazdagon fejr-ónások légyenek, külömben mérget is észnek.

Milyen a' gazdaságos asztal?

A' melyre kevés-féle, 's elegendő, tisztán készült, jó-ízű ételek, inkább veteményesek, mint költségesek tétetnek; a' mely mellé megéhezve ülnek, falataikat tsendesen rágják, nyelik, beszédekben függetlenek, a' mely mellől vídámon, megkönnyebbedve kelnek-fel, a' vatsorát is jó ízün megesszik, 's várják hogy feltegyék.

V. Italok.

Mi a' legrégibb, legközönségesebb, 's legkönnyebben is szerezhető ital?

A' jó víz, legyen forrási, folyamati, vagy kúti, ha az világos, tiszta, jó ízű, nem szagos, a' gyomrot nem terheli, nem fájósítja, habzik, borsó megfő benne, jó iható víz az.

Az egészségtelen vizet egészségesé, a' szagos húst is szagatlanná lehet-e tenni?

Igen is a' holt-szén mindeniken segít, 's egészségesebbé teszi azokat: a' motsáros, fővenyes víz, követ okoz, kivált ha tartóztatik a' vizellet.

Hát a' Bórvizek hasznosok-e?

Azok orvosságok, az egészséges ifjaknak nagyon ártalmasok.

Mi haszon a' vízivóságban?

Jobb szájíz, könnyebb, szabadabb gyomor, tsendesebb álom, a' szem tartósabb, indulat szelidebb, hivatalokra alkalmasabb 'sat. Olvasd Hébe 1824 lap 191 — 201-ig.

Egészséges-e a' Kávé?

A' tiszta, 's jó fekete Kávé, gyomor erősítő, tejesen jó tápláló a' fővel munkálódók' számára, — az egészséges gyermekeknél szükségtelen, de mint orvosság, sok esetben segít: segéd Kávé pedig a' forrázott tsere-makk, mely téj szaporító 's erősítő is.

Hát a' Ser is egészséges?

Ha jól készített, 's nem kábítókkal, jól is megforrott, nem fitzko, úgy egészséges a' jó Ser, de nem ifjúnak, 's nem estvére való.

Hasznos ital-e a' Bor?

A' tiszta, 's jó ízű régi Bor, az öregeknek téj, a' gyengélkedőknek, betegeseknek mértékletesen mérő orvosság, és nem pótolja ki semmi; egészséges gyermekeknek ártalmas, de a' betegeseknek erősítő kitsiny mértékben. Meg kell jegyezni, hogy

másutt méreggel édesített bort is szoktak árulni, mely igen ártalmas.

Lehet-e a' Pálinkát ártatlan italtak tartani?

Nem lehet; a' gyermekeknél merőben méreg, másoknál az épséget, szépséget öszve-rontya, meg-rútíttya, a' belőle következett betegségek gyógyíthatatlanok; hidegben inni nagyon veszedelmes.

Hát senki sem ihatik pálinkát?

Az erőss izzasztó munkát tévők elegyíthetnek vizekben pálinkát, ú. m. az aratók, favágók, hú-táknál dolgozók.

Vagyon-e a' hevítő italoknak az erköltsre, 's életre befolyások?

Élet rövidítők, bűnre vivők, koldusbotra juttatók, gyalázatot okozók, oktalan állattá változtatók.

Jegyzés. A' ki valamely roszból valóban kíván megterni, tanácsos nem halogatva, 's nem is apránként, hanem egyszeriben, és változhatatlanul ten-ni azt, a' rosznak rokonait is kikerülni. Még nem holt-meg senki azért, hogy egy pillantatban le-mondott a' pipáról, kortsomákról 'sat.

Melyik az igazán takarékoson terített asztal?

A' melyre jó kenyeret, egészséges tiszta vizet, reggelre tejet tésznek, ama' vers szerint: Száraz tzipom' édes íze, Egy kis forrás hideg vize, Jól esik míg tejem lesz.

VI. Ruházat.

Hány okból szükséges a' Ruházat?

Két okból: 1-ör, Az épség', és egészség' őltal-mazása végett az idő' sanyaruságai, 's ártalmai ellen.

2-or, A' társasági szemérmesség', illendőség', és tisztelet' fenn-tartására; mert a' rongyos ember útálatos, gyanus, magyar mondás: pénz betsület, ruha tisztesség.

Milyen hát a' jó, 's egészséges Köntös?

Mely az idő' járásához nagyon alkalmaztatva,

nyárban könnyű, vékony, nem izzasztó, nem szorító, nem is jukatos: télben könnyű meleg, nem szűk. Jóságokban így következnek: len, kender, selyem; alábbvalók: a' gyapott, a' szőr, a' gyapju. A' főnek nyárban legjobb, a' fejer, könnyű, elől nagy ereszü (karima), hátúlról is fedős, hegyes, magos tetejű kalap: télben jobb a' fekete, de az eresztelen kalpagok, süvegek kivált a' fejer havan szem-rontók, a' nyakszirt fedő is hasznos, esőt, havat, szelet, hideget, 's meleget is elvét.

Milyenek a' rosz köntösök?

Mind azon szabásúak, tsinálatúak, melyek szűkek, szorítók, a' gyermek-főkötő, szoros pólalások, szorongató vállak, laiblik, pléhek, haltsontok, térdkötők, paputsok, tsizmák, ezek tyúkszemet okoznak; rosz a' nehéz köntös is, mely a' vért bé-felé tolja, vér-pökés, és gutta-ütés a' következése, legroszszabb esméretleneknek, betegeseknek köntösseit mosatlan, tisztítatlan felvenni, pestises vidékből veszedelmes köntöst vásárolni, viselni.

VII. Lakó és háló szobák, hajlékok.

Mikre szükség vigyázni a' ház-építésben?

1-ör, *A' helyre*, légyen az száraz, tömött, kevéssé felemelt, nem vizes, nem televényes, nem motsárok', álló tók', vizek', perváták', ganéj-dombok', nem hűták', nem gyertya-öntők' 's hasonlók' szomszédságokban.

2-or, *Az épület' falaira:* ne légyenek a' falok igen magossak mintegy 10, 11 lábnyi, mivel a' meleg és jobb levegő felvészi magát; nem is törpébbek 7 lábnál, azon alól igen sűrű a' szén-gőztől, előre kiméressék a' háló hely, ablakok, ajtók, a' fűtő-kementze, távúlska légyen az ablaktól, ágytól, nyíló ajtótól, az ágy' feje és lába bár egy jó singre mind az ablaktól, mind az ajtótól; az ablakok, ajtók, napkeletre, vagy délre, alól sze-

leltető jukak, (pintzébe lejáró ajtó se házból, se tornázból soha ne legyen) deszkával megpádimen-
tomozva, és nem föld mely büdös, nem téglá, nem
kő, ezek hidegek, de az eleső gyermekek inkább is
bétörík, hasítják fejeket.

3-or, *Matériájokra*, legmelegebb a' jó fenyő-
borona, sövény, de mindenik tűz-fészek, legjobb
a' jól kiégetett jó téglá, bányá-kő, legrosszabb a'
patak-kő, csak pintzének való.

*Miről esmerszik-meg a' lakó 's háló szoba'
egésségtelensége?*

A' lakók' színéről, köntössek' penészedéséről,
penész bűzről, falak' vízeségéről, hidegségéről.

Mik egésségtelenítik hát a' szobákat?

A' sok emberek, oktalan állatok, vizes gúnyák'
száraztása, a' nagy meleg, holt-szén, a' mészek,
pípázás, lotsolás, ganéllás, nem takarítás, nem
száraztás, új meszelés, ebéd, vatsora után nem
szellőztetés'sat. A' szellőztetésnek napjában kétszer,
nyitott ablakokkal, és ajtókkal megkénék esni.

VIII. Tisztaság.

Miket szükség tisztán tartani?

1-ör, Saját testünket, mindennapi többszöri
mosdás, és hetenként való feredések által.

2-or, Köntöseinket, mosatás, takarítás, kipo-
rozás által.

3-or, Ételeinket; konyháinkat, edényeinket.

4-er, Lakó és háló szobáinkat, múlató helyeinket.

5-ör, A' tselédet is, a' tisztaságra szorítani, szok-
tatni kell.

*Feresztés, feredés hasznosok-é, 's mikre kell
hát vigyázni?*

Gyengén meleg vízben a' feresztés igen neve-
zetes eszköz arra, hogy a' gyermekek erőssedjenek,
nevekedjenek, jól alugyanak, izmosok legyenek.

A' feredők, a' meglett embert fáradtságában

megújítják, elevenítik, a' beteget élesztik, ételhez kedvet, jó álmot adnak, — vigyázni kell, hogy senki üres gyomorral, 's még inkább megterhelttel ebédje után hamar, annyival inkább melegsze feredőbe ne üljön, a' gutta elüti; a' melegét lassan szaporítsa, nagyra ne nevelje; egy órán túl ne mulasson, testét megszárassza; a' hideg-feredőbéli mulatás négy, öt pertzentési, a' fejét előbb mosassa-meg. A' ki folyóvízben feredik, szép, meleg napon, nem hevült vagy izzadó testel, nem este hívesben, nem méjj, nem örvényes vagy kerengősben feredjék, fűre se heveredjék, szárazban öltözvén, tsendesen léptessen haza-felé.

IX. Munkásság, és nyugalom.

Mi a' munkásság' jutalma?

Jó egészség, hosszú élet, tsendes nyugtató álmom, jó kedv, vidámság, tehetőség, tisztább, 's jobb erkölcs; de módja, ideje, és mértéke van a' dolognak is, nem kell erő felett, nem ideje előtt a' gyermekeket, nem egész nap senkit is, még tséledet sem dolgoztatni.

Mi a' dologtalanság' és restség' következése?

El-egésztelenedés; különösen a' vétek, és a' koldusság.

Hát a' tántz, musika, rajzolás, festés, dolog-e?

A' tántz frissítő mulatság, hasznos vagy ártalmas volta függ módjától, idejétől, mértékétől, 's tzieljától, személytől, ugyan is, árt a' viselősnak, a' vértpökőnek 'sat. A' tántz ügyesit, de a' közbejöhethő meghűtések veszedelmesek; a' musika szelídít, néhol gyógyít, néha puhít, időt is lop-el sok szükségestől; a' fuvó musika ront mejjet is. Festés, rajzolás, nemes időtöltések, szem-rontók. Az ének legnemesebb musika, a' gyenge mejjet is erőssíti a' tsendes éneklés.

Hát az álmom, aluvás, dologtalanság-e?

A' tsendes álom a' betegnek gyógyító balsam, a' fáradt munkásnak megújító pihenés, tsendes és álom-látások által nem zavart édes nyugalomnak ideje. Az ily' álom segíti az étel-kívánást, emésztést, táplálást, ad erőt, kedvet a' munkára, valóságos jótétemény.

Hogy lehet a' jó álomra szert tenni?

A' mérséklett munkásság, a' mértékletes élet, a' tisztaság, és jó lelkiismeret által; továbbá lefekvés előtt kiki mind a' kétféle tisztulásait végezze, kivált a' gyermek vizelljék; lehet a' vizellést ugyan szoktatni, de nem jó szorongatni, melyből guttaütés, halál jöhet, vagy fővénny-betegség; azért vatsora felett sert inni, gyümölcsöt enni árt a' gyermeknek, s oda is vizellik akarátja ellen, a' gelesztákat is a' forrás felháborítja. Nyugalmasabb az álom a' jobb oldalon, rossz pedig a' balon, még rosszabb hanyottán és hasra feküve is; veszedelmes a' fejet is bétakarni: illik egyik tenyeréből fülpárnát tsinálni balha ellen is, a' más kezét tisztességesen elnyújtani, de nem a' két láb közzé tenni; nem igaz, hogy a' ki jól iszik, jól is aluszik.

Mik szaggatják és zavarják-meg az álmot?

A' restség, divatlanság, tisztátalanság, igen fűtött háló szoba, pihe derekajok, írtóztató álom-látások, gond, bú, bánat, bosszúság, harag, gonosz lelkiismeret; gyermekeknél az ijjesztő képek, és beszédek, mesék kivált délután.

Mennyi az alvás' ideje?

Gyermekek és öregek hosszabban aludjanak, közép-idejűeknek elég 6 vagy 7 óra, mert a' hosszú álom döggé, resté, zsimbessé, puhává, butává, betegessé, szegénnyé teszi az embert; éjjeli 12 órát jó, és egészséges aluva tölteni.

Az ágynéműben mire jó vigyázni?

Ne légyen igen puha, sem igen meleg, azért

mátrátzok, és kevés párnák, tiszta lepedős takaródzók a' jobbak, és nem a' pihe derekaj, vagy dunyhák; kiki maga ágynéműjébe feküdjék.

Mikor van a' fekvés' ideje?

A' mikor a' munkától fáradt test álmosodik, és mihelyt kinyúgodta magát a' munkás test, keljen, öltözzék-fel, különben elpuhul az ember.

Hányan alhatnak egy ágyban?

Egy ágyban egy mátrátzon, egy takaró alatt, minden állapotban, időben, tsak egy, és nem több ember. Hiba hát az unokákkal alunni, valóságos betegítés, egészségtelenség, és bűn az ártatlan gyermeket tselédek mellé, és közé fektetni 'sat.

Jegyzés. Veszedelmes jó-szagú friss szénán hál-ni, a' háló szobában erős illatú virágokat p. o. tu-barósát 'sat. úgy állatokat is megszenvedni.

T ó l d a l é k.

Miben áll az igazi mentő-szer, és véd-orvoslás?

A' józan okosság és tiszta tapasztalás, tsalha-tatlan mentő-szernek esmérük a' belőlről való ok nem adást, valamint véd-orvoslásnak, a' betegsé-
get kiformáló külső alkalmatossági ok' elkerülését, p. o. a' kémény-gyúlásnak belső igaz oka, annak kormossága, de a' tűz tevés alkalmatossági oka: — E' két pontból kell megítélni az előre való érvá-gatásokat, különösen a' viselős-aszszonyoknál, a' vér-szípóztatásokat, köppejeztetéseket, a' Tavaszi és Ő-szi tisztítókat, a' borvízre való járásokat, 's több hasonlókat. E' két pontból minden más mentő ere-jű szereket, és véd-orvoslások' módjait, akármiféle nevet viseljenek is azok.

A' szegény ember mitsoda szereket tartson házánál?

Borza és székfű, hársfa-virágot, fodormintát, és méhfűvet, fejr-ürmöt, martilaput, tormát, fe-

kete-nadály-fű, mályva és örvény-gyökeret; ifju tserfának sárga haját, és kökény-gyökér' haját szárazsá, kender-, fenyő-, és len-magot, mustárt, (mely a' kámfort belől jól pótolja) mind ezeket tisztán külön zatskóban, tzédulázva, száraz helyen fel-függesztve, 's utóljára jó etzetet, egy hójagot kristályozó tsövel, és hoszsuzkó feredő-kádat.

Mikről szükséges az Orvost levélben tudósítani?

A' beteg' neméről, esztendeiről, a' betegség' közelebbi okáról, hová fészkelődéséről, többszöri vóltáról, miket használtak legyen eddigelé, 's mi következéssel? álmáról, álmatlanságáról, ábrázatja' vonásairól, 's hallásáról, látásáról, szája' száradásáról, 's orra' dugulásáról, bőre' izzadásáról, vagy száraz, égető vóltáról, 's gyomra', vizellete' járásáról; a' szenvedések' versenként való megjelesenéséről, az ész' járásáról, a' szuszogásáról, és feketése' módjairól, különösen a' fejérnépeknél. Igen fontosok még az étel, ital kívánás, vagy azoktól való undorodás, és nyelhetés, a' száraz, a' sárga és barnás hasadozott nyelv, és ajak, 's rosdás fogak; kézzel való kapdosás, pihe szedegetés; a' bőrön megjelent kiütések. Mind ezek a' hol megvagnak, a' levélből ki-nem maradhatnak.

HARMADIK RÉSZ.

BETEGSÉG, ÉS GYÓGYULÁS.

Meg-kell-e minden embernek betegedni?

Szükségesséppen nem kell minden embernek meg-
betegedni, mivel az ember' természetébe nem a'
betegség maga, hanem a' sok formájú megbeteged-
hetés vagyon letéve, nem a' hójagos himlő, hanem
a' himlőzhetés, nem a' fő- 's láb-törés, hanem tör-
hetés, nem a' sérvés, hanem a' sérülhetés. A' beteg-
ség tehát belső, és külső okok közös miv' kijelen-
tett következése.

Mellyek hát a' betegítő okok? (Betegítőség).

Sokak azok, nevezetesebbek a' következendők.
mennyeségek', és minémúségek' befolyásánál-fogva:
divatlanság ételben italban, kivált hideg víz, mőn-
dola-těj, és tzitromos virits a' hevülésben; roszféle
szíjjas, kemény, szagos, kövér, avas bűdös elede-
lek; telhetetlenség munkában, tántzban: hevülés,
hűlés, tisztátalanság, henyeség: ezeken kívül tiszt-
átalan, pessédt, büszhədt levegő; nedves, ködös
hideg, nagy meleg, szeles, hirtelen változó idő' já-
rása, hévség után hideg, hideg után hirtelen me-
legre való változás, és köntöstelenség; a' nedves,
szoross, sötét alatt való lak, és háló szobák. Ezek-
hez számláltatnak a' drága nedvességek' vesztegeté-
sei, p. o. a' szükségtelen érvágás, piotzáztatás, hany-
tatók, hastisztítók; babonás orvosságokhoz való bí-
zás, ragaszkodás, a' sok gond, bú, bánat, szomo-
rúság, boszszankodás, félelem, féltés, meglege-
detlenség, nyughatatlanság, ijjedés, rettenés, bu-
jaság, fukarság, irigység, kételkedés nagyravá-
gyás, gonosz lelkiesméret: másoknál külső erősza-
kok, erőltetés, esés, lebukás, fatsarodás, fitzamo-
dás, rándulás, törés, dőfés, szúrás, hasittás, lövés;
nevezetesekek még az elragadó nyavalyák, véletlen

esetek, és a' külömbféle mérgek. Bé-folynak a' ré-
mítő jelenések is, égiháboruk, tengeri szélvészek,
vízözönök, földindulások, tűzokádások; úgy az ég-
hajlat, vidék, és hely, 's végre az élet-keresés' ne-
mei, a' mesterségek.

*Mit kell tartani a' megboszorkányoztatásról,
a' valakire való böjtölésről, rá-olvasásról,
ördögösítésről, 's több hasonlókról, mint
betegség' okairól? vagy megfordítva, gyó-
gyítói hatalmokról?*

Azt, hogy azok gonoszságnak, tudatlanságnak,
pogányi babonának szüleménnyei, 's betegségek'
okai vagy gyógyítói nem is lehetnek, mivel nin-
tsenek. — Nintsen varáslói tehetség senkinél.

Mi kár vagyon ezeknek hívésekben?

Kettős kár, egyfelől mint tsalfa hívés, rettegés-
sel töltik-el az emberek' elméjét, szívét, 's ollya-
nokat hisznek és éreznek, a' mellyek úgy nem is
lehetnek: másfelől, a' tudákosokhoz, a' vizellet né-
zőkhez, az el-ámítottokhoz folyamodván, a' gyógyít-
hatás' drága idejét elszalasztják.

Jegyzés. Híres el-tsábítóknak, és ámítóknak írat-
nak: *Gassner* Regensburgban; *Richter* Silésiában;
Erzégebürgné Saxoniában, és egy *Grábé* nevű bor-
júpásztor Borussziában 1824-ben,

Kiknél hasznos segítséget keresni?

Azoknál, a' kiket az Isten is rendelt, és a' kik-
re a' Társaság is bízta betegeit, ilyenek a' valóság-
os *Orvos Doktorok*; mert nem adattatott gyógyí-
tási tudomány, és kegyelem másoknak, hanem tsak
azoknak, a' kik az A. B. Czé-től fogva tudományo-
san tanulják, fáradságosan keresik; nem jelentetik
meg a' gyógyító szer, sem a' messze lévő álmólá-
tóknak, sem a' tzirokálónak, hanem a' vizsgálódó-
nak; Nevezetes segítség vagyon le téve — a' gya-
korlott *Seb-Orvosokban*; A' jó keze fogásu, 's lelki-

esmeretű *Babákban*; ezeknek segítségeket különösen, soha sem egy álomlátó, sem tzirokáló, sem varásló, sem el ámitó, sem tzimbarás (*Sympathia*) érzéssel gyógyító ki nem potolta, és csak egy szálkát is kinem-vett, vagy egy elfatsarodott köldök sinoron is nem segített. A' gyógyító szereket is a' törvényesített *Patikáriusoknál* kell keresni, a' kik a' jó szerek szerzésére tisztán tartásokra, tudományok mellett hittel is kötelesek. Az igaz *Patikákban* nintsenek titkos szerek, ez vagy amaz tzelra, nintsenek undorító Orvosságok, u.m. ember 'sír, koponya por, hohér kezéből kutya hájsír. 'sat.

Mikben hibáznak sok betegek?

Egyebek mellett ezekben: a' betegséget eleintén, a' kornyadozási állapotban számba sem vészik, időtől várnak, dietajokat nem szorittyák, hevítő, langas italokkal elverhetni remélik, magok orvosolyák magokat — izzasztókkal hánytatókkal, vérszípókkal, ér vágásokkal, élesztett kenőtsőkkel; vett tsepppekkel, pilulákkal porokkal melyeket petsét alatt idegen heljéről hozván árúlnak titkos orvosság név alatt.

Mi tévős legyen hát a' Beteg hogy meg gyógyuljon?

Betegsége elein hívasson Orvost, a' ki szabott Dietat tartsa meg, a' rendelt orvosságot szorgalmatosan végye, 's csak azért hogy mindjárt nem használ félbe ne hagyja — szükség a' beteg mellé jó erkölcsű, lelkű, eszes beteghez látó is. —

Vagynak e gyógyulást elősegillő külső dolgok?

Vagynak, és nevezetese az egészséges szoba, a' belső tisztaság, a' levegő tisztítása, tiszta ágynémű, öltözet, étel ital.

Mik tisztátalanittyák a' szoba levegőit?

A' nagy meleg, vizellő edény, gyalogszék, benn-tartások, a' sok és gondolatlan beszédű, 's öltözetű látogatók (vizelleni, széket bortsáttani, székre kelni

átalya a' beteg,) állatok, pipázás evés, ivás, nedves ruhák' szárasztása, fojtós füstölések, olajos mètsek, holt-szén tüzelés.

Jegyzés. Nagy nyugodalom a' hól több szobák vagynak a' levegő frissítése, 's változtatása végett.

Milyen legyen a' beteg ágya, ágynéműje, 's öltözete?

Ágyfája; erőss, segillő szíjjakkal, vagy fogdókkal készítve, úgy helyheztetve, hogy két felől hozzá lehessen térni, nem a' fal mellett, vagy éppen falig a' fejével. —

Ágynéműje: ha telik, mádrátz, hántott török-búza hajból, sűrűgyé, feje alá bőr párnátska, alsó lepedője vékonyabb, takarodzója inkább paplany, mint pokrotz-ártalmas a' puhított píhe dunyha. A' nem izzadás idejében az ágynémű fel rázattassék, yettessék, tisztával, szárazzal, nem füstölttel, de melegséggel változtassék, más beteg ágynéműjibe soha egy se fektessék — Két beteg sem egy ágyba, 's a' hól mód vagyon még nem is egy szobában.

Öltözete: tiszta meleg könnyű, száraz, tágitható, könnyen változtatható, de izzadás alatt változtatni veszedelmes, — a' meg füstölés ártalmas az izzadóknak, ez előtt több ízben ki füstölni lehet, most tsak melegségre legyen. —

Tisztát is vehet az írt módon, kivált a' betegség elein, dél előtt lagymatag vízzel moshattya kezét, ábrázattyát, délután vehet még lágy meleg lábvizet is, de mihelyt ki ütés akár miféle, 's nevezetesen orbántz mutatya magát, meg kell szünni minden vizesítő mosodástól. —

Mi tapasztaltatott az evésre, 's ivásra nézve?

Hogy a' betegek inkább ihatnának, mint éheneek, mely arra mutat, hogy több italra mint ételre vagyon szükségek, azért nem kell olyan erősen az italt tiltani megtagadni, az evésre pedig nógatni, 's kínálgatni.

Mitsoda ital neme szabad a' betegnek?

Az ital' nemét a' betegség, 's annak természet szerént az Orvos határozza meg. A' gyulladás nélkül való mindennapi, harmadnap, negyednap hideglelésekben, a' fázás ideje alatt, székfű, borza virág, méhfű öntötte jó, melegséskén, a' forróságban pedig piritott kenyeres, vagy szenes víz mértéketlenül savanyitva.

Hát a' gyulladásos forró hideglelésben?

Jó az árpa, gyöngykása, zab főttye kevés savanyító asszú alma, soska, veres szőlő, vagy egressel — a' savanyított savó is jó, de a' gyomrot el ne tsapja, ezeket úgy a' mint a' házban, de nem az ablaknál állanak. Midőn pedig torok, tüdő, oldal, gyomor, belek, gyúladva lennének, már akkor a' szelid nyálkás italok, korpából, len magból mályva gyökérből főve lagymatagon jobbak. Ártalmas az italbéli divatlanság is. Igen jó szomjuság oltó szájba venni az etzetes hideg vizet nádmézzel, mindenkor ki pökvén.

Hasznos-e a' beteget evésre nógatni?

Nagyon ártalmas mivel a' betegség elein a' kopálás orvosság főként a' Magyaroknál, a' honnan az evés rosszabbá teszi a' beteg állapotját, a' betegség nevedezésében az evés gátolya az orvosság erejét, a' tetőn buktat: a' forduláskor balra téríti a' gyógyulást, sokan holtanak meg ezen időszakokban, magokat megterhelvén, vagy megtsömörölvén.

Meg kell tehát várni, hogy ők magok sovárogyva sovárogyják, kérjék az ételt, akkor is soványt, nem fűszerest, gyakran, egyszer keveset kell adni, és két kávé kalánnyi régi bort inni, 's utánna vizet, és nem vizes bort. Később en osztán tápláló, 'sírátlan levét a' bétsínálnak; — ezután a' könnyebb húsnéműkhől, napjában egy-egy újj tojást hígon; végre borjú, 's nem bárány sültet is. Ezen időben

lehet már, midőn a' gyúladás kialudt, a' hideglelés elmúlt, a' tsupa gyengeség maradt (mert ezzel végződik minden betegség) a' midőn az álom is jótékán esik, régi jó, édes magyar borotskát is engedni. Eppen ezen táplálabb diétának vagyon helye a' sinlődő betegeknel, azon meghagyással, hogy se a' 'sirosság miatt meg ne tsömörölyenek, sem a' jól esés miatt magokat meg ne terhelyék, mindenféle kövér hús ártalmas.

Szükséges e' a' beteg gyomor járására ügyelni?

Felette szükséges; a' kiütéses hideglelések elein jobb ha kevésbé szorultabb a' gyomor, nem késlelteti a' kiütést, a' végefelé naponként lehet két lágy, nem gyengítő emésztett széke. Házi gyomor szabadítók közzé tartoznak, húsos, vagy asszú kövér szilvának leve, a' borkő, a' savó. Mikor a' has puffadt székfű virágos theát borkővel itatni, vagy kömény, vagy ánis maggal jó, hasznos a' székfű virágos Kristély két kávékalán ánisos pálinkával: jó a' hasat surolni meleg Flannellel, borongatni borban főtt, széna múrvás, palinkás kötővel vigyázván, hogy meg ne hűljön a' has - többnyire a' belekben gyúladás vagyon.

A' gyomor sikulást mérséklék a' köménymag korpás főttye, timsós savó, felolvasztott keményítő a' som, a' kőkény aszalva, és fodormintás boros borogatók.

Kell e' a' vizelésre is ügyelni?

Nem kevesebbé mint a' gyomor járására, mely ha fenn akad kínokat, gutta ütést halált hűz maga után. Ha tehát a' beteg bőven iszik, 's keveset vizellik, pedig nem is izzad, gyomor sikulása sintsen, vizsgáltsassék meg az ágyéka felett, az hól ha gömböjü tsomót érezhetne, leg ottan a' viz ivást szükség apasztani, fenyőmag főttyét, vagy terpentint itatni veszedelmes, hanem tejet igyék, vagy korpa

föttyét; e mellett a' tsomóra pépet kell tenni, len mag pogásából, székfű virág, belend levél, sült hagymából, jó kristélt adatni, vagy Khirurgussal segitetni; ha tsomó nintsen, és a' vesék puffadtak, ekkor tálmósó füvet, és peterselyem gyökeret főz-
vén, annak levét itatni, kívülről vajas terpentinnel kengetni, ha pedig ott tsomó és fájdalom sints, akkor félő, hogy másuvá vette magát a' víz, ha forrósága volna borköves vizet itatni, ha nints fen-
nyőmag föttyét, sőt 8 tsepp terpentina olajat is napjába 3-szor peterselyem léjbe: — az Orvos bi-
zonyosan szükséges. A' vízzel tisztá poharakba vé-
tessék, éjjel után kezdődjék a' vevés, 's hivesre té-
tessék hogy szályon meg.

Mit kell az álmatlanság' esetében mivelni?

Az álmat a' gyógyító természettől, a' fordulás-
tól várhatni, és nem az álom hozó tseppetől, ol-
talmazza minden kedves betegét, az erőltetett álom
hozóktól, és Orvos rendelésén kívül senki ne is ad-
jon tseppet. Meg jön az álom a' fordulással, a'
lagymatag ferdőre, kevés komlóvirág forrázatjára,
vagy Lelki esmérete meg tsendesedésére, vagy ked-
vesse meg látására, 's hasonlókra.

A' beteg aluvása ideje nints az éjjelhez kötve,
nints tsak egy két órához, mely alatt, ha egész teste
tsendesen melegen izzad, hagyni kell hat órát is
alunni, fel serkenésekor száraz ruhával törölgetvén,
ha nyelve nedvesedik, 's utánna még vízellik-is,
fordulást vett. Légyen nagy tsendesség, mérséklett
világosság a' házban.

Mitől kell még a' beteget félteni?

Különösen a' fartsaka fel törésitől, melynek e-
leit úgy vehetni, hogy alsó lepedője légyen vékony-
lágú tiszta, 's gyakran változtassék; a' pirossadást
észre vévén, tétessék alája kendőből koszorú, mo-
sattassék vajas pálinkával, tojás fejjébe tört kam-

foros kenőttel kenetessék, borban főtt tserefa leve is jó mosogató, — ágy alá nyárban zöld leveles ágat tenni, vagy vízzel teli tekenőtskéket; télben havat vagy jeget levegőt ujjitni.

Vagynak-e több meg jegyezni valók is?

Vagynak: a' bolondozáskor, ha feje szárazon, 's nem izzadva forró, akkor hideg vagy jeges vízzel 2 óránként lotsolni a' fejet, meleg ruhával meg szárazítani, — de lábait kedves melegségű lábvizbe tétetni előbb ha lehetséges, vagy övig meleg ferdőbe az alatt ültetni: ha pedig izzad, akkor a' két talpjára erős meleg etzetes kovászt; ha *érzéketlen*, úgy mustárral; ha *tsuklik* apró jégdarabotskát nyelteni, pálinka tseppekkel; kívül erőss etzettel mustáros kovászt tenni a' gyomorra a' *gyomorgörtsben*, tsuprat vetni hasára; a' *gyengességben*, rövid ideig való kedves melegségű feredő, nem az el ájjulásig, de nem burjánosan, a' kábitásért; az *elalélttságban* erős bóretzettel az egész testét 5 órában mosni.

Mitsoda bajok még közönségesebbek?

1-ör, A' Tsömör: A' mohon evéstől, legyen a' hár tsak egy falattól, 'siros ételtől, vagy megterheléstől; mindenik esetben

legelső a' hányás, e' tsináltatik bédugott újjal, vagy tollúval, 's meleg víz itallal segítvén: ha talám a' gyomorra esett, nem kell a' megállítással sietni: — a'

második, a' *kopplás*, és sovány eledelekkel való élés, korpa, etzet, alma-tzibre, 's hasonlók, de fokhagyma nélkül, mely hevít — jobb tárkonnyal, mejjet erőssít; —

harmadik: a' *gyomor-erőssítő*. Fejér üröm vízzel forráztatván, meghűlve, 's nem melegen, de nem kell sietni az erőssítővel, állandóbb a' lassú erőssödés. A' Tsömör mondatik Magyar betegségnek is, mellyet ha kerülne a' Nemzet, hosszabb életű embereket lehetne látni.

2. *Náttha*: mely a' homlok' tsontjait foglalja-el, ezt a' ki hidegből melegbe lépven kapja-el, mos-sa homlokát hideg vízzel, vagy surolja hóval, ha melegből lépven hidegbe, úgy a' sós lábvíz, estére nagyon jó inni borza-virág' öntettyét, 's ebben kevés jó etzetet tenni; mikor huruttá válik, akkor nyálkás meleg italok jók, 's az etzetes méz is igen jó nyalogatni, úgy a' téjjel való párolás is, vagy len-mag főttyével; mikor a' gyomorra száll, nem jó hamar megállítani, és a' mértékletesség feletta szükséges, ha pedig még hideglelés is járul után-na, Orvost kell hívatni, hogy száraz-betegséggé ne váljék, a' gyenge mejjű ember szeles időben te-gyen papirossat mejjére az ingen felyül.

3. *Első fogzás*; mely sok gyermekeknél be-tegség, 's nem könnyít a' megszűnően hozatott drá-ga gyöngy semmit, ügyeltessék hogy a' fő legyen hívesben, 's nem főkötösen, a' gyomor szabadon, a' vizellet bőven, hívesítő a' rákszempor, még in-kább a' salétrom nádmézesen, néhány kalány víz-ben, az etzetes sós kovász mustárliszt nélkül. So-vány étel-némük jobbak. Köhögést; gyomor-síku-lást mérsékel a' faolajas nádméz: könnyít pedig a' szeretsendió-virág, sótalan rétze-'sír, ezzel tűz e-lőtt az ízeket, álkaptzát, hátat, hasat kenegetni, tapasztalás után hasznos, a' fogzás' idején. Nyava-lya-rontáskor két vérszipót a' két füle' tövire tenni jó.

4. *Geleszták*: a' belek' gyengéseinek jelei, Újság és hól dtöltén, 's némely étel' neme után há-borgattyák a' gyermekeket, hideglelést is okoznak — egybe-vetődhetik forró hidegleléssel, főbeli vízkor-sággal. Az írt hívesítettők minden esetben jók: azo-kon kívül sót nyalatni, nádmézes tejet itatni, az-zal kristályozni hasznos, 's kár volna elmúlatni: hasat marha-epével mázolgatni, téven kevés ter-pentina-olajat is hozzá, hasznos.

5. *Orbántz.* Ez, azért gonosz, mivel egy helyről, másuvá szökdéntsél; Nem jó 'sirozni, vizezni, olajozni. Ha hideglelés, aval fekünni, és a' tsapós levegőtől őrizni kell: az ábrázatot lengeteg ruhából tsinált állortzával fedni; de nem kámforossal, mert ártalmas a' visszszaverés, formájában síma és hojagos, mint a' Skárlát is, melytől külső gyógyításában igen különbözik.

6. A' *Pokolvar.* Ha belső októl jön, Orvos után kell látni, mivel veszedelmes; ha külső, és látható a' pokolvar, hasznos lágyító pépet tenni, mely állhat len-mag és ro's lisztből, vagy mályva-gyökérből, kevés belénd-levélből főzhetni téjben; de a' pép újjíttassék kedves melegen, körüdes-körül tétethetik vérszípó, távúl, és hojaghúzó flastrom is, de nem pirosító flastrom, nem mustár-lisztes kovász.

7. A' *vérvő friss sebeket* tiszta hideg vízzel kimosni, száraz tiszta ruhával egybe-szorítani.

8. A' *rontsolt friss sebeket*, pálinkás, vagy etzetes sós hideg vízzel lotsolni, borongatni, éjjelre mosatlan gyapjút tenni.

9. *Sérülések.* Sokféle módon jöhetnek: a' prűsz-szentéskor, köhögéskor, tsukláskor; egyik tenyér a' gyomor' szájára, más az ágyékre nyomattassék; a' lovagló, és tántzos szíjjut viseljen, sikamodó kuztarodjék-egybe. A' síró gyermekek hamar sérülnek.

10. *Törések, fitzomodások, rándulások, marjulások*, mind értelmes gyakorlott Khirurgust kívánnak, míg azt kaphatni, addig is széna-múrvás meleg borogató, pálinkával kámfor nélkül tétethetnek.

Miféle betegségek látogattyák még az embereket?

Kétfélék: ú. m. *járovány betegségek* elragadósság nélkül, és *elragadó nyavalyák*, hol szanaszét, hol uralkodólag.

Mit kell mivelni a' jároványok' idején?

Kitanúlni a' betegség' okait, környűllállításait, azo-

kat kerülni, más-felől mérsékelt élet' nemét vinni, ételben, italban, munkában, nyugalomban, hűlést hevülést kerülni.

Mit kell érteni az elragadó tulajdonságon, vagy betegitősegen?

Oly' állati betegség élesztőt (betegítő elragadó-ságot) vagy evel hasonlítható valamit, mely még a' jó nedvességü, és egészséges testet is úgy változtattya, 's betegíti, hogy az is hasonlót erejedzék szorjon-el, és közöljen más egészséggel; felfogásra alkalmasított állapotban találván aztat (Elragadó-ság, megbetegitőség, 's hason-szaporító-ság egygyütt).

Vagyon-e különbség az elragadó nyavalyák között?

Vagyon nevezetes különbség, némelyek *alsó rendűek* a' mennyiben csak érdeklés által közöltetnek, p. o. a' rüh, és frantzu (annak férge meg nem hal, ennek tüze meg nem aluszik) magokra pedig meg sem gyógyúlnak: mások meg a' bétisztátalanított, és bététerhesített levegő által is terjednek, 's a' nélkül nem is lehetnek, annyiban *felsőbb rendűek*, az ember' testébe orron, szájon, bőren behatnak, ide-jeket tartják, végeket érik, sőt darab időre el is tűnnek: ilyenek már a' Skarlát, a' hójagos, a' veres himlő, a' napkeleti Pestis, melyek néha szelidek, és másszor mérgesek, hidegleléssel is járnak, a' gyúladt bőr hámlik, korpázik, sebzik. Vagynak még éretlen, és ért-ségi különbségek is.

Jegyzés. Semmiféle elragadó nyavalyától a' tisztára, és ártatlanra való elragasztás által megmenekedni nem lehet.

Mi az elragadó járóványkór a' kötelesség?

Kétfélék az akkori kötelességek, ú. m.

1-ör, *Mi-magunkhoz*: mértékletes életet élni mindenben; friss levegőről, egészséges étel' ital' neméről, tiszta ruházatról gondoskodni; Lélekben vi-

úramon lenni, a' háztól üress gyomorral, valamint megterhelttel ki nem menni, a' beteg' szobájában nem enni, nem inni, még virágot sem szagolni, nem portubákolni, nem lakogni, orrát ki nem fújni, közel nem hajólni, nem nyájaskodni. (Jobb félénkebbnek, mint vigyázatlanabbnak lenni.

2-or, *Felebarátainkhoz*: a' nyavalyát titkolódás, hazudozás, biztatás, társalkodás által nem terjesztetni, a' yeszedelem' próbájának senkit is ki nem tenni, tétetni, sőt a' szerentsétlen' megmentésére, mind azt, a' mi hasznosnak tapasztaltatott, és szükséges, ú. m. egészséges ételben italban, orvoslásban kiszolgáltatni.)

Mi a' Rüh?

Az emberi eleven bőrnek elmolyosodása, melyben találta, és lakozik az élődi rüh-moly, ez a' melegebb részeket feltúrja pattagztattya; a' rosszúl gyógyított rüh okoz: vakságot, sikettséget, guttaütést, nyavalyatörést, szárazbetegséget. Elragadó lévén a' rüh-moly, mivel szotyog, el kell a' rühest választani a' tisztáktól, ő is tartassék tisztában, és Orvos által gyógyíttassék. Vagyon fattyu-rüh, azaz, moly nélkül való, orvosságtól borvizeken tisztulási pattagzások, viszketnek ezek is.

Miket illik és szükség a' frantzuról jó előre tudni?

Hogy az, Ámérikából plántált, 's már meghonyosodott szapora fekélyes nyavalya. Nemes ékesítő részeiből pusztította ki az embert, midőn szemei kifojuak, fülei megsiketülnek, orra a' rákfénétől lerágit, szája-padlása bészakad, nyeldekloje lehül, ajaka megevődik, nyála foly, enni 's beszélni nem tud, az ő ábrázattya tarjagos, forradásos, homloka sömörge, az ő bőre' színe, sümöltés túras, sőt rüh-fészek, vagy tetüház, tsonyai álmatlanító kínok között feldombosíttatnak, 's még ki is vettetnek, a' teméntelen titkos szártsa-

ivás, sótalan éték evés, éhezés, a' sok füstölés, égetés, metzés, mejjesztés, olyanná formálják, hogy előlle más ember elrejtí ortzáját, a' midőn pedig egy értelmes Orvos, né-talám még a' maga idejében gyökeresen kigyógyíthatta volna, hogy az ártatlan maradékra ne száljon által. — Nem kell tehát tudva az ilyenekkel egy ágyban hálni, egy pohárból inni, kalánnal enni, pipával pipázni, keszkenővel, és kendővel törölkezni, kezét vagy száját az olyannak megtsókolni, nem kell, mert ragad. Tseléd fogadás, dajka választás, nagy vigyázatot kívánnak.

Mi a' Skárlát himlő, vagy hideglelés?

Felső rendű elragadó bőr-gyuladással hidegleléssel járó betegség, mely veszedelmes nagy hidegben, még veszedelmesebb forró nedves hónapokban; formája, hol piross sima, bársony, hol kásás, hol fokadékos, néha eltűnik, néha ki sem üt, orozva foly-el — torkat gyúlaszt, fojtogat; végre a' bőr meghámlik, 's marad más gyenge bőr. — Fővigyázat, hogy a' szoba legyen tiszta, nem hevített, nem húzós levegőjű. Addig is míg orvos hívattnak, nem kell elmúlatni, a' téjjel és lágyítókkal való párolást, mályva-gyökér' vagy len-mag' főttit lagymatagon itatni, — a' torokra kívül meleg lágyító pépeket, hülésen kívül tenni, éjjelre mosatlan gypajút; a' megindult orrvér folyást nem kell hamar megállítani; a' kétséges esetben hideg vízzel öntözhetni 3 óránként (éppen ezek jók még a' hártíkáshoz torokgyékben is). Mindenkor jó jelek: a' bőv vizellet, nedves bőr, szabad szék, könnyű fő.

A' Skárlátost 6 hétig szükség hüléstől, húzós levegőtől őrizni, hogy bőr alatti, mejjbeli, agyvelői Vízkorságot ne kapjon. Ez utolsó esetben segítnek a' jeges vízzel töltött marha-hójaggal a' fejet gyakran horítottani, tálmosó-fűnek, peteršelyem-gyökér-

nek főttyét itatni — a' mentő-szerre senki ne bíz-za gyermekét.

A' Skárlát némelyeknél a' fülben a' nehéz hal-lásban hagyja emlékezetét.

Mi a' második elragadó járovány?

A' hójagos-himlő, mely mondatik Árabiainak is (oláhul: varszát); formája pattagzó, fekélyes, sza-ga megszűre is érzik, helye állandó, ebben igen rossz jel, ha béesik a' teteje; Saját, és nevezetes idő-szakaszszai vagynak.

Hát ebben vagyon-e mentő találmány?

Úgy láttzik, hogy vagyon az áldott tehény-him-lőben, avagy Vakczinában, mely is sok millió em-bert tökéletesen megmentett — sok ezer pedig ab-ban valóban szelidítőre talált, a' hójagos-himlő ellen, módosított himlő név alatt. Így lévén a' dolog, köte-lesek a' szülék gyermekeiket idejében vakczináltatni.

Jegyzés. A' Vakczina előtt csak Európában esz-tendőnként mintegy 450,000 embert vitt-el a' himlő.

Ki által jelentetett-ki a' Világnak a' Vakczina?

Ánglus Orvos-Doktor Jenner Eduárd által 1796-ban Május' 14-ke vala az a' szerentsés nap, melyen egy 8 esztendős gyermek vakczináltatott. (Ha vagy-nak az emberi nemzetnek háládatossági öröm-innep napjai, úgy a' Május' 14-ke megérdemli, hogy ő is egy légyen azok között; ha vagynak szobákat ékesítő ké-peket, a' Vakczina' s Jenner' Képei méltán lehetnek).

A' Jenner' könyve világ' eleibe jött 1798-ban, ezután a' Vakczina is által-jött a' Tengeren Bétsbe, onnan Erdélybe 1801-ben, és M. Vásárhely vala, hol az Író' keze által September' 14-kén legelőbb-szer vakczináltatott szerentsésen. Lásd a' Tudomá-nyos Gyűjteményben 1826 füzet 6.

Jegyzés. Egy Frantzia Országi Rabaut Pommier nevű protestáns Papról íratik, hogy ő még 1781-ben tehény-himlőt oltott volna.

Miket szükség tudni a' Vakczináról?

Rövideden ezeket: Igaz mentő Vakczina csak az, mely az oltás' óráján kezdve, mintegy 21 napra végzi lefolyását; jegyes napjai mi közöttünk 3-ik 5-ik 7-ik 9-ik 14-ik, a' himlő 8-ik és 9-ik napján hideglelési változást tsinál, és hójagja nagy, mint egy szép keleti gyöngyszem, teteje béhojpadt, öblös, leve tiszta, udvara piross, szagatlan (ezek által tökéletesen különbözik a' hójagos-himlőtől) 's oltásnak is a' 8-ik 9-ik legalkalmasabb napjai (Áfrikában a' 11 és 12-ik napok); a' 14-ik napra megbarátnúl a' var, lehúll 21 körül, helye marad, mely a' növéssel száll alább, de ki nem nő. Legjobb oltani karról karra, eleven tiszta lével, nem zavaróssal ('s ha volna újjonnan hozatott éppen Angliai matériával) három szegeletre ^o ^o nem közel egymáshoz mind két karon: *szerzés Vakczinának* mondhatni, mely csak néha az első után tova 14 nap körül pattagzik-ki; *szunnyodó Vakczina* az, mely a' másod rendbéli hamari oltásra, mintegy felébred 's kirügyezik, 's lészen 8. 9. 11. és 12. szem is; *puja Vakczinának, Vakczinátskának* is nevezhetni azt, mely a' már himlőzett vagy még nem is alkalmassított testbe, vagy már megzavarosodott matériával oltatván, 8 napra végzi idejét, vara szigorú, lentsényi helye kinő, mentő ereje pedig nintsen, ennek hójaga udvara hideglelése annál inkább közelitt némely esetekben a' mentő Vakczináéhoz, mentől régibb volt az első oltás p. o. 20 vagy 25 esztendővel, de nem tart 21 napig folyása, nem tapasztaltatott még szerzés Vakczinája.

A' fogzó, a' fekélyes, a' nyavalyarontó gyermekbe csak szükség' idején olthatni a' Vakczinát, ha szintén némely sinlődők megegésségesednek is utánna, tanátsos pedig minden embert háromszor oltani ú. m. első fogzás előtt valamivel, a' második

fogzás előtt is kevéssel, és a' 24-ik esztendő körül, mért ez a' már megállapodott testben esett oltásnak hideglelése az, mely hihetősen megedzi a' testet, vagy mint elmászláló betegség (alterans), kitorli abból a' himlőzhetést, de a' több himlők' ne-meire ki nem terjeszkedik. Vakcinálni hasznos, mi-helyt a' Juh-himlő sűrűn mutatja magát.

Melyik a' harmadik elragadó járvány?

A' Veress-himlő, pettyek-formában a' bőrön, szereti a' szemet, orrot, torkat, 's tüdőt, azért náthás gyúladós hideglelés' képében jelenik-meg. Külömböz nagyon a' Skárláttól, gyógyításában me-legetske levegőt, nyálkás tsendes izzasztó théákat kíván, hideglelése, 's hogy szárazbetegséget, vagy tüdő-gyúladást ne hagyjon maga után, sokáig jó inni a' martilapu-theát, 's őrizkedni a' hűléstől: szintén úgy vagynak ennek is saját, és köz-időszakasz-zai, a' vége megkorpázás.

Mi a' Juh-himlő?

Valóságos betegség a' juhokban, az oltás szeli-diti azt is; de másféle az embereké, nevezik Juh, víz, portzellán himlőnek is, szaga nints, néha tsu-pán alkalmatlanság, néha betegség, 7 nap az ide-je; genyettséget nem formál, némelyeknél helye marad. Nem hasonlít a' hójagos himlőhöz, még is so-kan aval egybe-vétik az igaz Vakczina' kisebbségére.

Mik neveztetnek még himlőknek?

A' tsalány kiütés, a' petets kiömlés, a' kása, és kölös hegyes piross vagy fehér pattanások. Ezeknek más hideglelés betegségekben vagyon okok, és fun-damentumok, magok sem kívánatos jelenések.

Vagynak-e más pusztító betegségek is?

Igen is vagynak, a' rothasztó hidegek, némely vérhasok, szamarhurut, fojtó (srégen a' muszka) katharus, hárttyikás torokgyék, mind ezek Orvost kívánnak, addig pedig a' fenn-írtakat kell használni.

Miket lehet a' Napkeleti Pestisről idegen tapasztalások után tudni? (szerentsés tapasztalatlanság!)

A' következőket:

1-ör, Első származását vette 's vészi meleg, nedves, tisztátalan Tartományokban, dants népek, és nemzetiségek között romlott levegőjü házakban.

2-or, Kiformálódván, elragad érdeklés által testről testre, portékákra, 's megfordítva is; de távolságra is minden érdeklésen kívül; a' szelídebb Pestishen 2, a' mérgesebben 15, 50, sőt 60 lépés távozás is parantsoltatik.

3-or, Pusztítása rettenetes, egy házban békapván, ott rendel fogja a' lakosokat, 2, 3, legfeljebb 7 napok alatt többire megöli, úgy hogy öt, tíz, sőt száz közzül egy alig gyógyulhasson-meg. Mátyus Diet. 1. D. L. 283 'sat.

Jegyzés. A' virágzó Florentziában 1548-ban öszveséggel százezer, Messinában pedig 1743-ban tsak egy nap, tizezer ember holt-meg pestisben.

4-er, Tsalhatatlanul meggyógyító szere nintsen, még most is törik fejeket az Orvosok, gyógyítanak is meg; addig hát mentő-szerek: a' kirekesztés, a' futás, és a' tisztaság (dohatozás, olajozás, kenőtselés, forrás nyitások, nem tsalhatatlan mentők, nem is pestis semmisítők. Dr. *Whytt* ánglus, 1802-ben magába, és még két Inasba, *Rosenfeld* pedig 1816-ban magába béoltván próbára a' pestist, abban, 48 óra alatt kínoson meghóltak.

5-ör, A' kemény rendelések, a' szoross vigyázatok, a' tisztulási napok tehát felette szükségesek.

Jegyzés. Még 1828-ban Novemberben elmélkedvén az Író a' Napkeleti Pestisről, illetén vélekedését tette papirosra: *A' Napkeleti Pestis, Éghajlati levegő-öntési azalek' állatotskák', férgetskék', a' virágzó himlők, pedig, inkább betegség állati himporait szorják?*

Pestis, deák-szó, magyarul döghalál, oláhul tsuma, oroszul Morowoje powetrie, mely is a' levegő' halálos vóltát teszi.

Meg kell-e minden embernek szükségesképpen halni?

Minthogy a' halál élet' 'soldja, le kell azt mindennek elébb vagy hátrébb szükségesképpen fizetni, és így meg kell halni mindennek. Sz. Pál' 'Sidók. Levél. R. IX. v. 27.

Mi az élőknek az eltemetést megelőző kötelességek?

Arra lelkiismeretesen vigyázni, hogy senki, holtan tartatván, fél-holtan, elrejtve, 's felébredhető 's éleszthető állapotban el-ne temetessék, azért kell megvizsgáltatni vékonnyán a' zöldességet, a' nem félelmeseket közönséges nézésre kitenni; azért kének a' koporsó' formájánn, a' temetés' módján is némely jobbításokat tenni; de nem kötelesség, kezét, lábát, homlokát tsókolni, ölelni, koporsójára borúlni, mellyek miatt az egészséges is megbetegedhetik.

Jegyzés. Való az, hogy meggyőzhető vigyázatlanságból emberek temettettek-el, felébredhető állapotban; de való az is, hogy győzedelmes vigyázóságból már néhányan meg is mentettettek. Lásd a' Nemzeti Társalkodó' Nro. 2-o 1830 l. 15. az hol — 1200 eltemettettek között 6-on felelevenedtenek — az íratik. — Lásd még Schréger Pastoral medicin. Lap 532 — 549.

NEGYEDIK RÉSZ

VÉLETLEN ESETEK, ÉS MÉRGEK.

Mit kell Felebarátunkal véletlen esetében mivelni?

Azt a' mit kívánnánk, hogy ő is hasonló esetben milyeny mivelünk *Mate 7: 12:* a' mit magunk meg tenni tudunk meg tégyük, a' mihez nem tudunk, abban tanult segítség után jártassunk.

Mellyek a' közönségesebb véletlen esetek?

1. Ájulás

Akár mi okból származott legyen az ájulás, az ájultat szabad és friss levegőre vinni, minden köntös kötőket, és szorítókat meg oldani, ábrázattját hideg vízzel lotsolni, homlokát, vakszemeit, tenyereit, erőss bór etzettel súrolni, orra alá erős szaglót, gyujtott tollút tartani, a' szájba is valami Spiritusból néhány tseppet botsáttani hasznos. Az elájulásra hajlandók különösön, a' gyermekek, és viselősek, azért sokaság közzé ne mennyenek, máson se bávoszkodjanak.

2. Guttaütés.

Töstént ablakokat, ajtókat meg nyitni, fejét, nyakát meg mezteleníteni, köntösöket megoldani, fejével, mejjével magassabban helyheztetni, fejét hideg vízzel mosni, a' lábokat meleg ruhába takarni-talpát kefélni, súrolni abrakos tárisnyával, az orrat tolluval tsiklandani, tollut a' torokba nyújtván, emejítést, hánytatást próbálni szükséges (a' többi Orvos dolga)

3. Fúlasztódás, Tikkadás

Többnnyire a' most születteken szokott meg esni. Ezeknek fel ébresztések, és életre hozások végett a' következendők el követni valók:

Tolluval szájba nyúlni, hogy a' nyálat hányás-

sal ki hánnya, vagy a' mutató újjra ruhát teker-
vén, azzal ki húzni az orrát is tolluval a' takony-
tól ki takarítani; ha elfeketedett az ábrázat, köldök
sinort oldani vért fejni ki belőlle, ezután meleg
ruhába takarva, friss levegőre vinni, azután a'
házban, hideg vízzel fejét, mejjét pretskendezni.
A' ferdője legyen bórral, vagy kevés pálinkával,
de lehet etzettel is készítve; levegőt szájába fújni
be fogatlan orral, nyomogatni a' mejjet, surolni
fejét, mejjét, vállaközét, sőt ütögetni a' seggit,—
újából ábrázatot, mejjet hideg vízzel fetskendezni,
a' gyomor szájába, másfél s ngnyiről hideg pálinkát
tsepegtetni kristélyt adni szappannyal, bórral
vagy pálinkával, lehet jóféle tseppet a' nyelvbe su-
rolni, szaglók a' hagyma, retek; pálinkás ruhával
surolgatni a' testet; hosszú próbák után, jó meleg
ruhákba takarva meleg és bátorságos helyre tenni,
orrát száját szabadon hagyni gyakran nézegetni,
mert sokszor magokhoz jönnek, a' bába ok nélkül a'
köldök sinor vágással ne siessen, ha lehet sirjon e-
lébb a' gyermek.

Ilyen formán kell bálni a' meg nyomott gyer-
mekkel is; A' nagy embereknél a' le nyelt szálkák,
tsontok, tők az ujjal méjjebben ne taszittassanak,
néha segít a' kemény kenyér nyelés, másszor a'
hányás, a' nyakütés, segítséget hívni szükséges.

4. A' Nyavalya-törés.

Leg ottan tiszta levegőre vinni, surgeryéra ten-
ni, gyermeket, viselős Asszonyokat el küldeni, kön-
töszeit megoldani szájába ruhában borított kalány-
nyelet tenni, egy kis spiritust szájába bősátni-min-
den izeinek békét hagyni, és újjaikon erőszakot nem
tenni-kezekbe laptát, vagy gyúrt keszkenőt tenni
szükségesek. —

5. Megveszés, vagy Dühödés.

Közönséges jegyzések: a' meg veszés okai tisz-

tán még nintsenek meg határozva, egyszer ki üt-
vén a' veszés rendszerént marás által fészkel-
tetik más testbe, ezen méreg lakik a' nyálban; formá-
lódni szokott, kutyákban, farkasokban adatik mats-
kaknak is: az a' nyál másban hasonlót éleszt ma-
gához; marás által közöltetik, a' házi állatokkal is:
az emberekbe kutya marás által plantáltatik, több-
nyire a' félelem siettet ki kelését vagy elérését:
a' nyelő gégét az iváskor fojtogatja, a' szem gyö-
keret lángoltattya a' vizellőt kinozza.

a) Kutya veszés: a' veszettségnek léptsői vagy-
nak meljeken elebb, 's nagyobbra halad; kezdetén
szomorkodik, nem eszik, hogy ne igyék, — nekie
fut, 's meg marja a' mit elől kap — Ura szavára
nem ügyel, nyelvét habzó nyálason ki eresztí sze-
mei tüzesek, könnyezők, füle, farka le eresztve fu-
tása rendetlen tsavargó, világosságot és fényessé-
get nem álhat, végetvét a' rángatodzás rejtett he-
lyen. Ha még nem mart agyon kell veretni, hogy
senkit meg ne marhasson; ha mart úgy meg kénék
rekeszteni, hogy a' veszettségről meg lehessen bi-
zonyosodni, a' bak kutyákat meg kénék herélni,
minden szükségtelen kutyának kosarotskát kötni or-
rára, gyermekeknek meg nem engedni a' kutyák-
kal való játszodást. A' haragitott állatok marásai mér-
gesebbek mint másszor.

b) Ember veszés: a' ki nem bír magával, az
rövid idejű veszés formában vagyon, mely valósá-
gig mehet, de itt a' marás után valóról vagyon szó,
a' marás után töstént kell orvoshoz folyamadni, ad-
dig pedig minden igyekezet oda siessen, hogy a' ve-
szés fészkelteséből tűzzel vassal vízzel kiirtassék,
mert bizonytalan ideig a' marás helyében lappang
mig a' velőkre lophattya magát a' méreg, ennél-
fogva ha lehetséges mindjárt azon rész éles, meg-
olajozott eszközzel ki metztessék, ha nem lehet-

ne ez, úgy puskaport téven réá, több ízben fel lobbantassék, e' sem lehetvén, tüzes vassal ki éget- tessék, ettől is igen félvén, a' legerősebb pállug- gal ki mosattassék, téjjel, sosvizzel, vizellettel is moshatni, a' ruha vagy spongia elásattassanak: for- rovíz pára, és sértegetések, hogy vérezzen a' 'seb sokat tézen — 40 nap előtt bé ne forrjon, melyet körös bogár-por rágatással el érhetni (mert termé- szete hogy siet bé gyógyulni) Kőrösbogarat tsak Or- vos adattathat bé. A' marástól fogva 50 napig min- den nap 5-szor nyelve alatt hojagotskákat vizgálni (Lysses) melyek ha lennének ki vágni, sós vizzel ki takarítani fel itatni, ki pöktetni; Különösön hasz- nos a' sárga festő fű (Genista tinctoria) úgy is mint főtt vizet inni, de vélle ki-mosni a' sebet, és szá- jat (szedessen minden falu); hirletetett még egy út.fű neme is (Alisma plantago) — A' marás orájá- tól fogva, bór, pálinka, hevítő italok, még az e- nyelgés is megtiltatnak álló egész esztendeig — a' meg mart 's bé forrott hely mihelyt vizket, mind- járt Orvoshoz hell újra menni. Jó még ser etzet- ben vaját tenni, 's két hónapig is inni, közben, és gyakran tiszta vizet: az el tsüggedt esetben akár melyik állatnak pirosvérét inni jó, a' tejet is meg kell próbálni. De senki el ne mulassa tanult Orvos- hoz folyamodni.

Jegyzés. A' vidám ábrázat a' jó biztatás szük- ségesek külömben is igaz, hogy már gyógyittatta- nak meg; de ujjabban is a' tudós Chabert (olv. Sá- bert) Úr gyógyító szert ígért a' világnak. A' vigyá- zatlanság, vakmerőség másutt is, de a' dühödtek körül veszedelmes: azért a' metző késetskét vagy újra ki-éessék, vagy el-vessék végképpen, hogy másba ne oltathassék a' mérég.

6. Félhóltak felélesztése.

Ezen nagy tzélnak el érése, mindenütt inté-

zeteknek kellettnek fel állitva lenni, mint az emberi mivelődés, bizonyittásainak. Minden falu szerezheth a' Közönség költségén egy kisdud tiszta fúvót pokroztat, kristélyozót, keféket, abrakos tarisnyát ferredő kádat, mustár magot, székfű borzavirágot pálinkát etzetet tiszta tollut.

A' fel élesztés kezdődik köntösök megoldásán, nyárban tsűrben, télben melegetske szobában, a' test helyhezttetése, fejével mejjével felyebb asztalon, vagy ágyon. Az igyekezet tzélja a' lélekzeles helyre állittása, és a' meleg felköltése, ezek által a' vér keringő folyásának meg indittása.

a.) *Vizben hóltak felelesztése.*

Egyenesben kell a' vizből ki húzni ('s nem forgatni, vagy fel emelni) száját orrát ki takarittani szabad levegőre vinni; feje mejje kevással felyebb, inkább jobb oldalra fektetve, köntössétől meg szabaditva, meleg ruhával száraztatva; szájába hujába fúvatik mostan levegő, hanem meleg flannelle egész teste súroltatik, keféltetik különösön hátagerintze 's talpja: dohányból főtt kristély adatik melegen fedetik.

b.) *Fojtos vad gőzben fultak fel elevenittése.*

Ezen meg fúladást okozzak a' fa szén gőz, friss olajos festék, meszelés virágok, széna szagjai; sokáig bezárt kamarák kripták gödrök, el hagyott kútak, árnyék székek pintzék, melyekben ser vagy must forr. Valameddig ottan a' gyertya ki aluszik, mind addig nem bátorságos bé menni. A' levegő ritkítás esik lövésekkel, szalma tekerts égetésekkel, égetetlen mész bé hányásával, vagy mész víz öntésével. A' ki bémégyen derekát kösse által kötéllel, köntösse vizes eszettel nedvesitve, szájában etzetes spongia, 's ugy mennyen-bé, — a' megragadott szerentsétlent *fel emelve huzza ki*, ez székhé fel ültetik hasa felfelé mejje pedig le felé nyomatik, már itt van helye friss levegőt funi a' tü-

dőbe, bé fogván az orrát ábrázatot hideg vízzel hinteni, testét etzettel surolni-kefélni orra alá gyujtott tollat hagymát rontsolva tartani, de tsak a' vége felé hasznos.

c.) *A' megfojtottak életre hozása.*

Ne visgáld oh ember az okát, ne nézzed a' személyt, hanem siess ha lehet másod magaddal, egygyik emelye a' boldogtalannak testét felfelé; a' másikat vágja a' kötelet, tsendesen ágyba tévén, minden köntössei meg oldassanak, ha tsak most esett ne tsinály többet magához jön, és a' ti kezetek lesznek megtartó kezekké!

Ha talám régibb friss levegőn surold, dőrsöld, keféld, fujj a' fuvón levegőt, tölts szájába pálinka tseppeket, kitsit szagoltasd majd el jön a' Khirurgus, a' ki osztán eret vág.

Jegyzés. Ideje, hogy az elő ítéleteknek légyen vége; a' segítőik nem hohérok hanem tartoznak a' jóltévők közzé.

d.) *A' megfagyattak, és hidegvettek körül segítettés.*

A' hideg vette tagokat szükség hóval fedni vagy jeges, vagy sós vízzel öntözgetni; 's nem dőrsölni, mert le szakadnak, száraz ruhával fedni tűzhez nem kell botsáttani. — Jó Tanács tél kezdetén nyúl hájjal, rétze vagy lúd sotalan 'sírral orrat, fület, kezét lábat bé kenni néhány versen. A' fagyott ember mérséklett hideg szároz szobába kimélléssel vitetvén, le vetkeztessék, hóval fedessék szájának orra jukának helyet hagyván, vagy jeges vízzel szüntelen öntöztessék, szájába fuvóval levegő fúvattassék, *pálinkát adni nem szabad*, hanem levest, és jó melegített étkeket, théákat. —

e.) *Menykö ütöttekkel való bánás és vigyázatok.*

A' szerentsétlent meg kell mezitteleníteni, friss levegőre vinni, hideg vízzel öntözni etzettel dőr-

sólni, talpjait keféltetni, levegőt fúvoval beléje fúni, Kristélyezni, fél singnyire bé födelni, a' fején kívül, fel ébredvén ennek is, mint a' több esetekbe is meleg italt adni *de nem pálinkát*.

A' ki fel a' menykőtől, magoss tornyok, templomok, és más sok emeletű házokban ne legyen a' kemény időben. Ezek ugyan a' menykő fogó által bátorságosíthatnak. A' ki a' mezőben vagyon az Égi háborukor, távozzék a' magoss kősziklaktól, hegyektől, erdőktől, bokroktól fáktól, marháktól vizektől, mósáráktól szélalmoktól ganéjdomboktól, lovaktól, szekerektől, kalongyáktól, bugjáktól isűrőktől távozzék futás nélkül, 20. 30 lépésnyire, 's sekügyék inkább a' földre. A' ki lovan ül vagy szekérben, ki szályon, szekerét megállítsa, maga el távozzék. A' kit a' kemény idő uttzán ér, ályon északra, választván oly ereszt, hól a' két szomszéd ház sokkal magossabb mint a' közbelső. A' Sikátorból széles uttzára kell sietni — de a' házban is edjik hely bátorságosabb mint a' másik, p.o. a' ház közepe, de a' tükörrel nem szembe, nem az ajtóhoz ablakhoz, tükörhöz, kementzéhez pénzes ládához közel, huzás se legyen ott: ha az ajtó felől jön a' rút idő, akkor lehet az ablak nyitva, ha pedig az ablak felől az ablak be téve, de az ajtó nyitva, a' mely házba bé ütött a' menykő egyszer, másodszor is hamarább bé üt: az az húzodik oda.

f.) *Égés, égettek körül segítség.*

Hogy a' gyuladaskor embert meg szabadíttani, házi portékát megmenteni lehessen, Májlándi születésű Albini nevű derék ember asbestus kőből készített kesztyűt, álortzát, köntösetskéket talált fel — melyeknek úgy létekről a' ket Magyar haza tudósíttatott. De meg gyuladnak a' köntösök, a' mi több az erőss spiritusokkal élők önként gyújtáson kívül lángot vetnek. Ezekre köpenyeget kell szél-

tsinálás nélkül vetni, azután ha lehetne kútba mártani meztelen, vagy hideg agyagos vízzel szakadatlan, 's vastagon önteni. A' házat is sáros vízzel jobb mint tisztával oltani.

Mikor forró víz vagy olaj tsak valamely részt le forráz vagy a' tűz láng éget meg akkor próbált szerek, hideg vízbe útni, gyapottal fedni, tentával le önteni, terpentina olajjal kenni, sós vízzel mosni, len mag olaj, és mész víz egyforma mértékben igazi jó kenőtsét adnak. Jónak íratik az éget tagot töstént tiszta buza lisztel vastagon be hinteni, gyolts ruhával bé kötni; de a' málé liszt is jó hivesítő hintő por a' szegények számokra.

Jegyzés. A' meg tébolyodtokkal való bánás nem tartozik e' könyvbe, tsak annyi ajánltatik, hogy az szánakozással szelidséggel telyes légyen.

Mérgek.

Mi mondatik szoros értelembbe méregnek?

Az a' mi az ép és egészséges emberi testet illetvén, avagy kitsiny mértékben bé is vétetvén, tulajdonságánál fogva úgy változtattya hogy halál vagy veszedelem következék belőlle: *méreg az* (Báro Stift Andr. Jós.). A' mi pedig alkalmas a' méreg erejét erőteleníteni, oltani, az épséget és életet meg menteni — akármely úton és módon: *méreg ellen való szer az.*

Hol találhatnak meg mind ezek?

A' természet országaiban közelebből az Állatok, Növények, és Ásványok országaiban.

Állat országi mérgek.

Mik neveztetnek szorossabban állati mérgeknek?

- 1.) A' veszett kutya mérge.
- 2.) A' Lépfenének mérge, a' Lépfenés állatoknak meg nyúzások veszedelmes húsok nem meg ehető — a' gyógyításról Lásd. Pokol var.

3.) Némely halak nemei, ikrái, némely tsigák bogarak is, p.o. a' kőris bogár is.

4.) A' *Vipera* kigyók marási, 's másoké is.

5.) Dangók, és Darások tsípései, és ezeknek mézei; a' házi méhek is sok embereket mérgesen tsípnak, 's mézek sem mindenkor édes és egészséges

6.) Vagynak mérgesen készült sajtok, és igen mérges májasok, véresek; az elsőt okozza a' téjjel való rosszúl bánás: a' másikat a' sertések Aprilisi öletések, rosz füstölés fűszerezés. Hideg holnapokban kell hát a' sertéseket le ölni, az ázalékokat jó fának fűstyével, egy másután füstölni. A' legfrissebb májos és véresből is tsak kitsit ehetni.

Mi az állati mérég ellen való szer?

Az *Etzet*: kívülről a' marást tsípést, sértést sós etzettel mosni, belőlről a' siető hányást tolluval, vagy ujjal okozni, vizet bőven inni, bogár és féreg ellen sós, és terpentina olajos víz ivás, a' többi orvos rendeli.

Növény országai mérgek.

Melyek a' mérgességekről esmeretesebb plánták?

1. *A' Farkas tseresnye*, mérges fekete tseresnye (*Atropa bella-donna*). Ez ebszálló neme, levelei gömböjegek, gyümöltsei hasonló a' fekete tseresnyéhez — nem tanátsos kertben termesztetni, a' gyermekek, hamar meg eszik ezen kellemetes színű, ízű veszedelmes gyümöltsöt: két szemnek meg ételétől kevés órák alatt meg hal az ember. Ebből próbálták a' Skarlát ellen mentő szert készíteni, de nemzetünk több próbákra várokozzék: ebből dühösség gyógyító szert is adnak. Testvérével az Altató veszedelmes Nadragulya vagy Bolondfü.

2. *Bürok*, mely két féle, u.m. a.) *Közönséges bürok* (*Cicuta vulgaris*) embernyi magosságra is nő, szárain pettyezetések vagynak, tavaszi levelei hasonló a' peterselyemhez, 's egybe is vétődnek rosz

következéssel magvai hasonlítanak az anis magho', a' plánta gyógyító szer, de mérges is.

b.) *Vízi mérges bürök* (*Cicuta virosa*) nem annyira hasznairól, mint ártalmairól esmeretés, embernek, és marhának — jó volna ki irtatni a' pásztor gyermekekkel

3.) *Gyüszü virág* (*Digitatis alba, et purpurea*) fejtér és piros bársonyos, orvosság is, mérges is.

4.) *Belénd fű, bolondító fű* (*hyosciamus niger*) közönséges mind a' fejtér mind a' fekete, meg érdemelnék a' ki irtást, mert levelével, magvaival, gyökerével a' gonosz emberek kárt tesznek — kivált midőn fog fájás ellen magvával füstölnek. Orvos kezébe gyógyítók.

5.) *Zászpá, fekete hunyor* (*Helleborus niger, veratrum*) Fejtér hunyor (*Helleborus albus*) (*veratrum album*) Sárga hunyor, Sárga kökörtsin (*Helleborina*) embernek és álatnak mérgesek.

6.) *Mezei peszterna gyökér* (*pastinaca Campestris*) ki irtani való mérges.

7.) *Vad rosmarint* (*Ledum palustre*) nagyon kábitó, lélketlen emberek a' Serbe teszik, holott méreg.

8.) *Üszög* (*Lolium temulentum*) artalmas kenyérbe tenni.

9.) *Maszlag* (*Cocculus suberosus*) hal fogásra használtatik ezen mérges mag mások serbe teszik — gonosz méreg.

10.) *Rosanya, anya ros* (*Secale cornutum*) Úgyan szükséges meg esmérni, mivel felette mérges, szaga, íze utálatos, állatok, és repeső állatok el vesznek tőlle.

11.) *A' mák virits*, meg sűrítve (*opium*) tsupán tanult Orvos kezébe való — sok kárt tettek, 's tesznek velle.

12.) *Vízi méreg, szironták* (*Ranunculus Sceleratus*) Virági boglárosok, motsáros helyeken terem,

iszonyu mérges hamar meg öli az embert — azon kívül juh, ketske, hamar el vész tőlle, ha meg eszi. — A' galambbegy is e'féle, 's jobb saha nem enni. — A' kin a' szerentsétlenség meg esett igyék sok tejet, vagy vizet, 's hánnyon bőven hogy meg tartassék.

13.) *Kikerits* (*Collhicum autumnale*) gyökere, 's magva mérgesek, ölö, és bolondító, tsak tanult ember, 's orvos kezébe valók nagy vigyázattal.

14.) *Szömörtze* (*Rhus*) még az állatokban is nyalya rontást tsinál,

15.) *Eb tej* — *Farkas tej*. (*Euphorbium*) úton és útfélen terem, gyermekek is esmerik, tej színű fejér leve, tűz módjára égető; a' hova ér pusztít a' belet öszve égeti, ezzel a' gyermekek a' mezőn játszodni, gonoszkodni szoktak.

16.) *Pukkantó tsuda fű, maszlag* (*Datura stramonium*) meg érdemli, hogy merőben ki irtassék, virágjai töltéserekek, a' gyermekek édes leviért szopogatják — a' gyümöltseivel szúrós vóltáért játszodnak, a' magvát eszik, meg bolondúlnak, meg halnak, jó a' hányás és az etzet ivás. Még a' pujka fiak is magvait meg éven el hullanak; tanult Orvos nyúlhat e' fűhez.

17.) *Eb szőlő* (*Solanum vulgare*) ez a' fű a' kertekben önként terem, gyümöltsei elébb zöldek, osztán meg feketednek, bors szem nagyságuk, sokszor a' gyermekek meg észik, mely után a' nyalya ki töri, a' marha is el vész — szükség hogy a' tselédes gazdák, és faluk ki irtsák.

18.) *Haramag* (*Oenecanthe*) gyilkos, ölö, mérges plánta.

19.) *Farkas répa, farkasbab, sisak virág* (*Aconitum pardalianches*) kősziklás hegyeken, és erdőkben is terem, felette mérges fű, melynek meg étele után mind ember, mind harom meg hal.

20.) *Keserü baraszkmag, tseresnye mag, keserü mandola mag, szilva mag*, a' kegyetlen gonosz mérgek közzül valók, lúgát, vagy hamut vízbe tévén kell inni. A' gyermekek ha eszik ezeket a' magokat rángatodzást kaphatnak, azok között meg is halhatnak.

21.) *Tziprus fenyő* (Juniperus sabina) nem kertben való gonoszság üzetik vele.

Mit kell mivelni Orvos nélkül ezen esetekben?

A' beteget friss levegőre vinni, újjat vagy tolut szájába dugván, hányásra kényszeríteni, vagy sok meleg vizet itatni; olajjal, olvasztott vajjal, 'síros lével, émejitést tsinálni, mert a' hántató adás más dolga — ezekután keserűn, 's nem édesítve, jó erőss fekete kávé, etzetet, tzitrom levét, korpá főttjében adni, hogy igyék, ábrázattyát hideg, vagy etzetes hideg vízzel mosni.

Ásvány-országi mérgek.

Mit lehet az ásványi mérgekről megjegyezni?

Hogy azok sem szépségekkel, sem édességekkel senkit magokhoz nem édesítenek, nem tsalogatnak, többnyire hát gonosz tzelből, vagy vígyázatlanul használtatnak.

Sorban így következnek:

Arany és Ezüst (aurum, et argentum) nem tsak erköltsiképpen, hanem menyköyesítve is (fulminans) veszedelmesek, és szántszándékoson használtatnak; vagyon gyógyítói hasznok is Orvosi kézben.

Réz: (Cuprum) midőn a' főző edények ónoztatlanok; midőn etzetes zöltségek sózatnak, ugoraka, faszujka 'sat, a' szerentsétlenség' esetében jó hirtelenibe nádmézes vizet inni.

Kéneseő: (Mercurius) ez használtatik főzve gesleszták ellen, de félő, mert néha egérköves, 's meghal, az ártatlan gyermek; — másszor hogy széket nyissanak: harmadszor mind külömbféle, de mér-

ges orvosság, ekkor osztán tojás-fejérit kell, vagy sok édes vizet inni utánna.

Fekete Ón: (Plumbum) e' lassan készítti az embert a' kínos halálra, 's van idő Orvost hívatni, bort is édesítnek másutt, nállunk a' festők, fazakosok vagynak inkább kitétetve. — A' szalonna, a' 'síros, vajás ételek jók, mint véd-ételek — az olaj orvosság.

Pisgoltz: (Stibium) olaj, szappany-léj, savó téj ivás 'sat.

Egérkő: (arsenicum) mondatik az egérről, mely név, és szín alatt kéretik, de a' mellyet tsak Orvos' írására, 's petsét alatt adhatni: a' titkos gyógyító pilulák, és tseppek, nagyobbára különösen hideglelés ellen abból készíttetnek. A' gonosz ember is számítása szerint azt használja: a' köz-nép rühöt is gyógyít nagy veszedelmére; ebben az önkéntes hányás, és hánytató első (de nem aláféltakarítani) és fő-dolog, azután a' sok téj nádméz-es víz, fekete szappany felolvasztva jó bőven — 1 rész szappany, 3 rész víz — árpakása főttye, sőt tenta ivás is, *de etzetest, savanyut adni veszedelmes ilyen esetben, ezt különösen meg kell tartani.*

Értz-savanyuságok: (acida mineralia) ú. m. Büdöskő, Salétrom, választó-víz; Só-savanyuságok; olajat bőven, és krétát venni vízben, hasznos segítők.

Lugsó: (Kali et Soda) ezek ellen etzetes vizet inni.

Gipsz ellen hányás, és savanyu savó.

Fosforus (Phosphorus) ellen sok vizet inni, és mágnésiát venni vízbe, jók (Chabert-olv. Sábért Úr bizonyosobbat, 's jobbat tud ezeknél, de még nem mondotta-meg nekünk).

Üvegpor ellen az olajosok, 'sírosok, liszt, keményítő felolvasztva bévenni valók.

HASZNÁLHATÓ KÖNYVEK.

- Pápai Páriz Ferentz. Pax Corporis. Kološváron 1764.
 K. Mátyus István M. D. Ó, és Új Diætetica 6 Darab, Poşonban 1787.
 Az, Egésséges Hoszszu Életről való szabad Elmélkedések. Mellyeket ajánl egy ORVOS (Vásárhelyi Sámuel), Kološváratt 1792.
 Hufeland Kristóf Vilhelm. Az emberi élet' meghosszabbításának mestersége, 2 D. Magyarra fordította Kováts Mihály O. D. Pesten 1799.
 Struvé Keresztely Ágoston. A' gyenge élet' meghosszabbításának mestersége, 3 D. Magyarra fordította Kováts Mihály O. D. Pesten 1802.
 Dr. Faust Gesundheits-Katechismus, vermehrt, und verbessert v. Dr. Bernigán, Leipzig 1826.
 Frantz W. Wesener. Vollständiger Gesundheits-Katechismus Westphaliens Padeborn 1821.
 Frantz Mal. Gesundheits-Katechismus, oder Unterredungen mit reifereren Kindern. Manheim 1801.
 Johann Jakob Gabriel. Von den Mitteln die Gesundheit zu erhalten. Zweite auflage Grätz 1802.
 Johan Wetzler Gesundheits-Katechismus für Bürger, und Landmann. Ulm 1808.
 Ph. K. Hartmann Glückseligkeitslehre. Dessau, und Leipzig 1808.
 Dr. C. H. Theodor Schreger Handbuch der Pastoral Medicin. Halle 1828.
-

MUTATÓ TÁBLA.

	Lap.
Bévezetés - - - -	9--10.
Első Rész.	
Épség, és Szépség. - - -	11--23.
Második Rész.	
Élet, és Egység. - - -	24--39.
Harmadik Rész.	
Betegség, és Gyógyulás. - -	40--57.
Negyedik Rész.	
Véletlen Esetek, és Mérgek. -	58--70.
Használható Könyvek. - -	71.
